

Kansenongelijkheid

Onderzoeksrapport

Samenvatting wetenschappelijke literatuur en Zaanse analyses op basis van CBS-microdata

www.zaanstad.nl

ZNSTD

Gemeente Zaanstad

Team Onderzoek en Statistiek & Afdeling Informatie en Contractmanagement

Versie 1.0

Zaandam, maart 2019

Inhoudsopgave

1 Voorwoord 4

2 Inleiding en samenvatting 5

2.1 Referenties 9

3 Onderzoeksaanpak en leeswijzer 10

4 Onderwijs 12

4.1 Trends en ontwikkelingen 12

4.2 Zaanstad: verdiepende analyse 19

4.3 Referenties 25

5 Arbeidsmarkt 27

5.1 Trends en ontwikkelingen 27

5.2 Zaanstad: verdiepende analyse 29

5.3 Aangrijpingspunten voor verandering 31

5.4 Referenties 32

6 Sociaal economische verschillen in gezondheid en zorggebruik 33

6.1 Trends en ontwikkelingen 33

6.2 Zaanstad: verdiepende analyse 36

6.3 Aangrijpingspunten voor verandering 38

6.4 Referenties 39

7 Wonen 40

7.1 Trends en ontwikkelingen 40

7.2 Aangrijpingspunten voor verandering 43

7.3 Referenties 45

8 Samenleven 46

8.1 Trends en ontwikkelingen 46

8.2 Aangrijpingspunten voor verandering 52

8.3 Referenties 53

9 Ongelijkheid in de toekomst 54

9.1 Trends en ontwikkelingen 54

9.2 Aangrijpingspunten voor verandering 55

9.3 Referenties 57

1 Voorwoord

Aanleiding
Begin 2018 is door een team van Zaanse strategen een aantal thema's benoemd die van belang zijn voor de toekomstbestendigheid van de stad, een autonome ontwikkeling kennen en wat betreft (eventuele) aanpak een lange adem vereisen en vaak door bestaande programma's of organisatorische indelingen heen lopen. Kansenongelijkheid is één van die uitdagingen en op het eerste gezicht ook een van de meest ongrijpbare. Strategen op concern- en domeinniveau hebben de onderzoekers die Zaanstad rijk is daarom gevraagd te helpen het thema in kaart te brengen. Dit rapport is daar één van de resultaten van.

Onderzoeksaanpak
In dit onderzoek is geprobeerd het fundamentele vraagstuk (wat is het probleem, wat is de opgave) in volle breedte met een team van onderzoekers in kaart te brengen, met als basismateriaal enerzijds bestaand wetenschappelijk onderzoek en anderzijds verdiepende analyses op CBS-microdata. Dit doen we om gefundeerd een basis te leggen voor het strategische thema kansenongelijkheid in Zaanstad. In het onderzoek ligt de focus vooral op oorzaken en voorspellers van kansen(on)gelijkheid en op relaties tussen deze voorspellers en andere kenmerken van groepen mensen, zoals hun sociaal-economische positie. Dit uitgangspunt is anders en aanvullend op wat elders al aan cijfermateriaal over ongelijkheid en verschillen vindbaar is: meer verkennend, explorerend en diagnosticerend. Bestaand materiaal over verschillen tussen wijken, buurten en groepen mensen[1] is met name beschrijvend en monitorend.

Over literatuuronderzoek
Als eerste stap hebben vrijwel alle onderzoekers in Zaanstad relevante literatuur op een aantal thema's gelezen (deskresearch) en voor zichzelf en voor elkaar (ruw) samengevat, om grip te krijgen op de vraag wat kansenongelijkheid is, hoe een en ander ontstaat, wat relevante voorspellers voor ongelijkheid zijn en of in literatuur ook interventies te vinden zijn. Naar schatting zijn 1000 tot 1500 pagina's gelezen. De eerste versies van de samenvatting werden bij breder delen goed ontvangen. Daarom zijn deze teksten enigszins geredigeerd en beter leesbaar gemaakt en worden ze bij deze beschikbaar gesteld aan lezers die ook meer inzicht in dit thema willen. Deze teksten vormen telkens het eerste deel van de hoofdstukken 4 tot en met 9.

Over CBS-microdata
Microdata zijn koppelbare data op persoons-, bedrijfs- en adresniveau waarmee geautoriseerde onderzoekers onder strikte voorwaarden zelf statistisch onderzoek kunnen doen. De data zijn in beheer bij het CBS en vormen het grootste datapakhuis van de Nederlandse overheid. Voor een aantal hoofdstukken in dit rapport is door Zaanse onderzoekers verdiepende analyse gedaan op deze data. Deze analyses vormen het tweede deel van een aantal hoofdstukken.

Dashboard Kansenongelijkheid
Apart van dit rapport verschijnt een "kansenkaart", waar stapeling van voorspellers op wijkniveau letterlijk mee in kaart wordt gebracht.

[1] Voorbeelden zijn de Wijkenmonitor en Wijkfoto's (Zaans) of de Leefbaarometer, de Buurtmonitor Integratie en waarstaatjegemeente.nl (landelijk).

2 Inleiding en samenvatting

Wat is kansenongelijkheid?
Verschil en daarmee ongelijkheid zal er altijd zijn. Maar wat is *kansen*ongelijkheid? Om richting te geven aan dit onderzoek waren althans een gedeeld begrippenkader en een werkdefinitie nodig. In eerste instantie kwamen de begrippen “tweedeling”, “maatschappelijke scheidslijnen” en “kansenongelijkheid” naar voren. Op basis van eerste lezing van literatuur was al snel duidelijk dat er in Nederland geen sprake is van een scherpe tweedeling[2]. Maatschappelijke scheidslijnen en kansenongelijkheid liggen in elkaars verlengde, waarbij “maatschappelijke scheidslijnen” en “ongelijkheid” als min of meer vergelijkbaar kunnen worden gezien. Na rijp beraad is in dit onderzoek gekozen voor “Kansenongelijkheid” omdat “*kans*” meer scherpte aan de zoektocht in dit onderzoek geeft. We kwamen tot het volgende:

- Er bestaat *ongelijkheid* (in dit verband hebben we het over sociaal-culturele ongelijkheid, in navolging van bijvoorbeeld de WRR).
- Er bestaat een *kans* op ongelijkheid (in bijvoorbeeld opleidingsniveau, inkomen, gezondheid, woonsituatie).
- Die kans op ongelijkheid kan twee soorten oorzaken hebben:
    - Oorzaken die we over het algemeen in een meritocratische samenleving als “niet onrechtvaardig” beschouwen: deze leiden (in Nederland[3]) niet tot morele afkeuring. Bijvoorbeeld: een kind met een hogere cito-eindscore krijgt aan het einde van de basisschool een hoger schooladvies dan een kind met een lagere cito-eindscore.
    - Oorzaken die we over het algemeen in een meritocratische samenleving wél als onrechtvaardig beschouwen. Bijvoorbeeld: van twee kinderen met dezelfde cito-eindscore krijgt het kind met hoger opgeleide ouders een hoger schooladvies en het kind met lager opgeleide ouders een lager schooladvies.
- Wat vinden we in Nederland eigenlijk onrechtvaardig? Gechargeerd: dat de sociale positie van iemand wordt beïnvloed door andere kenmerken dan individuele prestaties[4].
- We hebben het in dit onderzoek (vooral) over de tweede vorm van kansenongelijkheid. We gaan op zoek naar ongelijkheid en laten die zien, waarbij we bijzondere belangstelling hebben voor “onrechtvaardige” ongelijkheid.

Definitie van kansenongelijkheid: een in Nederland als onrechtvaardig te beschouwen kans op sociale ongelijkheid. Anders gezegd: ongelijke uitkomsten vanuit gelijke startposities vinden we over het algemeen onwenselijk.

Waarom is dit onderwerp van belang?
Ongelijkheid kan op twee à drie manieren als probleem worden ervaren[5] (Atlas voor Gemeenten, 2015).

- Ten eerste op een morele dimensie: is ongelijkheid rechtvaardig of niet? Het antwoord op deze vraag is niet eenduidig te geven en afhankelijk van het soort ongelijkheid, van tijd en plaats en zelfs van persoon tot persoon. Toch kunnen mensen zich groeperen rondom gedeelde opvattingen hierover, bijvoorbeeld in een politieke partij, en is veel overheidsbeleid te beschouwen als een antwoord op deze vraag.
- Ten tweede op een instrumentele dimensie: wat zijn de gevolgen van ongelijkheid? Volgens literatuur kan ongelijkheid bijvoorbeeld effect hebben op sociale cohesie, sociale mobiliteit, contacten tussen groepen, onderling vertrouwen, ervaren geluk, draagvlak voor (democratische) instituties of kan ongelijkheid sociale spanningen en onrust veroorzaken.
- Ongelijkheid kent ten derde een geografische dimensie en kan leiden tot ruimtelijke uitsortering, bijvoorbeeld in buurten met veel lage of juist veel hoge inkomens. Of dit laatste een *probleem* is

[2] Gescheiden Werelden?, SCP/WRR, 2014

[3] In het hedendaagse Nederland. We hebben ook een middeleeuwse standenmaatschappij gekend en daarna, en volgens sommigen deels nog steeds, een klassenmaatschappij.

[4] Vergelijk ook met artikel 1 van de grondwet: “Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.” Dit impliceert overigens ook dat we ongelijke behandeling in ongelijke gevallen wél acceptabel vinden.

[5] Verschillen, ongelijkheid en segregatie – literatuurstudie. Atlas voor Gemeenten, 2015

laten we hier voorlopig in het midden, de opinies hierover verschillen in literatuur nogal. Maar dat er ruimtelijke effecten zijn is onmiskenbaar.

In dit onderzoek is ongelijkheid op een aantal thema's onderzocht. Voor kernpunten per thema verwijzen we naar de individuele hoofdstukken, die zullen we hier niet herhalen. Wat we wel doen: een aantal rode draden die in meerdere hoofdstukken aan de orde komen benoemen. De eerste rode draad: belangrijke voorspellers van ongelijkheid op individueel niveau.

Rode draad 1: Voorspellers van ongelijkheid
Een belangrijke reden voor literatuuronderzoek was het in beeld brengen van voorspellers van ongelijkheid. Op één of meerdere vlakken komen in literatuur als voorspellers voor ongelijkheid op individueel niveau (personen) naar voren:

- **Opleidingsniveau**
  - Voorspeller voor kansen op vrijwel alle terreinen, inclusief voorspeller voor ander voorspellers (zoals inkomen) en voor de kansen van eigen kinderen
- **Inkomen**
  - Voorspeller voor kansen op de woningmarkt
- **Sociaal-economische status** = een combinatie van inkomen, opleiding en soms beroep en materiële welstand. Vaak echter alleen inkomen en/of opleiding omdat voor beroep en welstand gegevens ontbreken. Op lokaal niveau zijn ook gegevens over opleidingsniveau schaars. Voor materiele welstand wordt regelmatig **WOZ-waarde van de woning en huur- of koop-woning** gebruikt.
  - Voorspeller voor: zie opleiding en inkomen
- **WOZ-waarde van de woning en voorraad huur- of koop-woningen**
  - Voorspeller voor kansen op de woningmarkt (aanbodkant)
- **Taalvaardigheid/Laaggeletterdheid**
  - Voorspeller voor kansen op de arbeidsmarkt, gezondheid en hoogstwaarschijnlijk inkomen
- **Vaardigheden algemeen** (zelfregie, zelfdiscipline, doorzettingsvermogen etc.)
  - Voorspeller voor gezondheid en zelfredzaamheid. Neemt waarschijnlijk nog aan belang toe, met name voor kansen op de arbeidsmarkt.
- **(ervaren) gezondheid**
  - Gezondheid is een gevolg maar kan andersom ook een oorzaak zijn voor met name kansen op de arbeidsmarkt of voor de kans op (hoger) inkomen
- **Etnische achtergrond**
  - Voorspeller voor kansen in het onderwijs, gezondheid en hoogstwaarschijnlijk arbeidsmarkt
- **Eenoudergezinnen**, in samenhang met inkomen:
  - Voorspeller voor schoolprestaties en enigszins voor gezondheid

Opvallend is dat in literatuur nauwelijks bewijs is gevonden voor effecten van de omgeving, dat wil zeggen de buurt of wijk waar men woont. Hierop bestaan twee uitzonderingen:

- Leerlingen in landelijk gebied krijgen gemiddeld genomen een lager schooladvies dan leerlingen in stedelijk gebied.
- De buurt is voor lager opgeleiden het belangrijkste schaalniveau voor het opdoen van contacten met mensen met een midden- of hogere opleiding. Menging van hoger- en lager-opgeleiden *kan* leiden tot meer onderling contact (let wel: contact, niet sociale stijging, voor het laatste is geen bewijs gevonden). Daarmee kan **menging van buurten naar opleidingsniveau** een voorspeller zijn voor contacten tussen mensen met verschillende achtergronden.

Rode draad 2: Opleidingsniveau als primaire voorspeller: The Rise of the Meritocracy?[6]
Wat in literatuur[7] en in de navolgende hoofdstukken opvalt is dat opleidingsniveau een steeds grotere rol speelt in maatschappelijke kansen. Wat daarnaast opvalt is dat hoger opgeleiden grotere sociale afstand lijken te nemen van lager opgeleiden (hoofdstuk 7, Samenleven) en dat hoger opgeleiden de

[6] The Rise of the Meritocracy 1870-2033. An essay on education and equality. Michael Young, Penguin books 1958.

[7] In bijvoorbeeld gelezen literatuur van SCP en WRR, maar ook in onderzoek van Van de Werfhorst (2007) of in rapportages van de Onderwijsinspectie.

weg naar deze kansen voor hun kinderen (Onderwijs, hoofdstuk 3) actiever dan voorheen lijken te bewandelen. Wat is hier aan de hand? En wat zijn de gevolgen?
Het is wat vergezocht, maar in de roman Rise of the Meritocracy schetst auteur Michael Young een apocalyptisch scenario waarin onderwijs (IQ) dé bepalende factor is voor toekomstkansen:

> *"In The Rise of the Meritocracy, a sociologist in 2034 looks back on the preceding 160 years of education in Great Britain. The book's fictitious "future" (from its publication in 1958 onward) imagines the gradual triumph of the IQ-driven education system that had emerged in Great Britain during the war years. In this future, IQ testing continues throughout the life course, and work is allocated by strictly "meritocratic" standards— in fact, by current IQ. The history of this system is chronicled down to its fall, whose sources the bewildered author is trying to discover. A final footnote informs us of his death at the hands of rebels".*[8]

Young muntte het begrip "meritocratie" hiermee als bepaald niet positief. Inmiddels heeft het begrip die connotatie wel, maar meritocratie heeft een keerzijde: in een meritocratie worden individuen verantwoordelijk gehouden voor hun eigen lot en dat leidt tot "winnaars" en "verliezers", waarbij "verliezen" extra pijnlijk kan zijn vanwege die gepercipieerde verantwoordelijkheid voor het eigen lot. Elshout, Tonkens en Swierstra[9] beschrijven dit en het effect hiervan op het zelfrespect van een groep "verliezers" (langdurig werklozen). Deze ontwikkeling leidt misschien niet direct tot een opstand, zoals in het boek van Young, maar wel tot laag welbevinden (gezondheid), voortdurende *reproductie* van een laag zelfbeeld en (met zich terugtrekkende hoger opgeleiden) tot mogelijk langzaam voortschrijdende polarisatie, die al dan niet haar weg vindt in, bijvoorbeeld, segmentering van politieke voorkeuren.

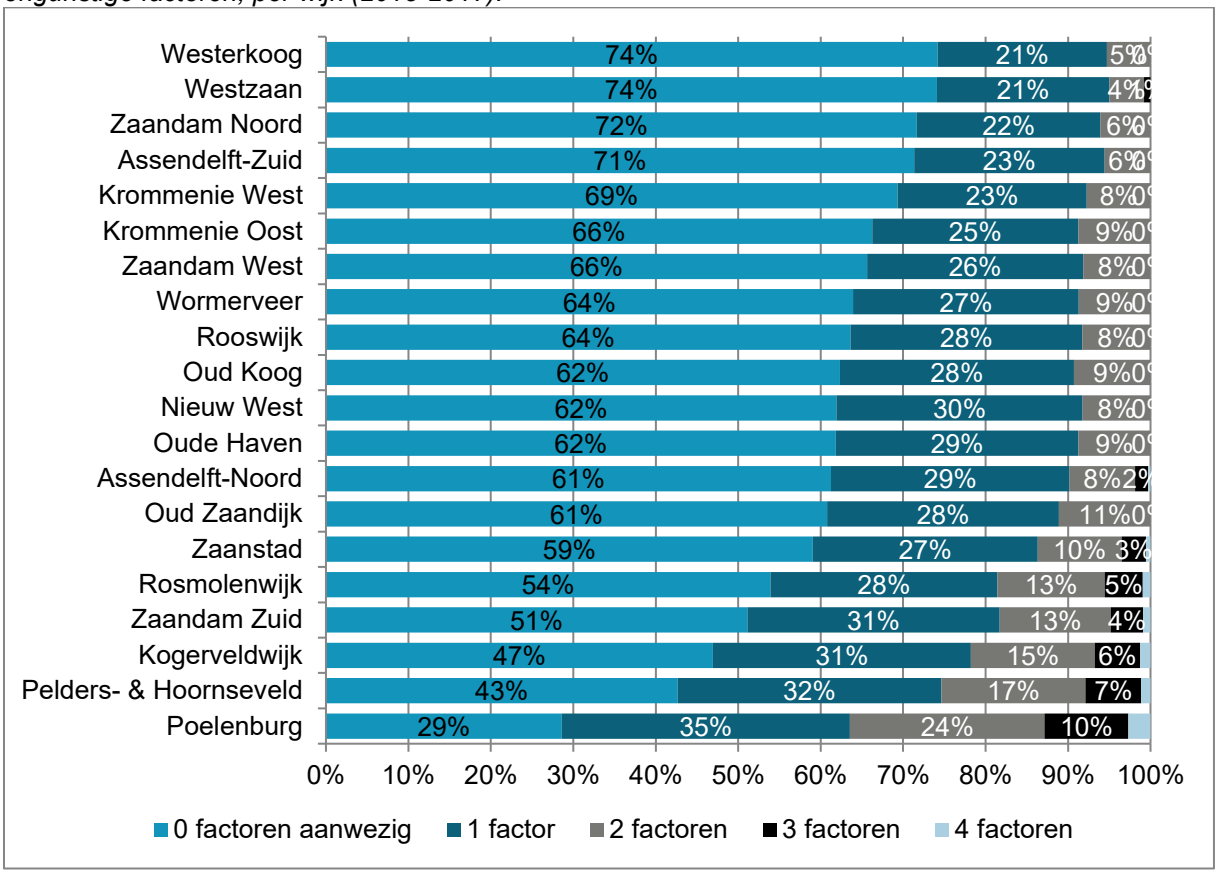
Rode draad 3: Stapeling: overal dezelfde aanpak of durven differentiëren?
Het is nog te vroeg om aan te kunnen geven óf en hoe Zaanstad actie op kansenongelijkheid wil voeren. Wat wel helder is op basis van literatuur en nu al bekende cijfers is dat er verschillen bestaan tussen *mensen* en tussen *wijken en buurten* cq. *spreiding* van die groepen mensen over de stad. Sommige groepen en gebieden "redden zichzelf" beter dan andere. Dat leidt tot bezinning op de vraag of we willen en kunnen differentiëren in eventuele actie, bijvoorbeeld in inzet van middelen en mensen, maar ook *hoe we dat doen*.

In het bij dit rapport horende Dashboard Kansenongelijkheid worden verschillen per wijk en per thema weergegeven, inclusief een totaalscore per wijk (stapeling). Naast deze stapeling op *wijkniveau* kan ook worden gekeken naar stapeling op *individueel* niveau. Daar wordt het volgende mee bedoeld: eventuele stapeling van "lagere" kansen op *huishoudensniveau* op de voorspellers die op de vorige pagina zijn genoemd. Bijvoorbeeld: kampt een huishouden met nul, één, twee of meer ongunstige omstandigheden op de voorspellers? Het bleek mogelijk deze stapeling op vier voorspellers in kaart te brengen: laag opleidingsniveau, minimum inkomen, niet-westerse migratie-achtergrond en deel uitmaken van een eenoudergezin. Tabel 1.1 laat de resultaten zien. De rangorde van wijken is voor wie al bestaande cijfers over de Zaanse wijken enigszins kent niet verrassend, de verschillen tussen wijken zijn dat misschien wel: in veertien van de negentien Zaanse wijken blijft het aandeel huishoudens met twee of meer ongunstige factoren onder het Zaanse gemiddelde en binnen die groep van wijken zijn verschillen aanwezig, maar ze zijn ook weer niet enorm. De andere groep van vijf wijken laat een afwijkend beeld zien: ze wijken forser af van het Zaanse gemiddelde en ook van elkaar onderling. Vooral in deze wijken zijn concentraties van groepen mensen met ongelijke kansen te vinden.

[8] Barbara Celarent. American Journal of Sociology, Vol. 115, No. 1 (July 2009), pp. 322-326

[9] Judith Elshout, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra (2016). Meritocratie als aanslag op het zelfrespect van 'verliezers'. in P. de Beer (red.) Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving? Amsterdam: Amsterdam University Press.

Tabel 1.1: Stapeling voorspellers op huishoudensniveau: percentage huishoudens met stapeling van x ongunstige factoren, per wijk (2015-2017).

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Voor enkele wijken is bijgeschat.

Rode draad 4: Het toenemend belang van vaardigheden

Voortgaand op rode draad 3 (*hoe we iets doen*): in de toekomst zullen (niet-cognitieve) vaardigheden waarschijnlijk aan belang toenemen[10]. Veel van deze vaardigheden zijn een gegeven en niet leerbaar. Dat vraagt om bezinning op onze eigen rol: overheidsbeleid zou zich meer kunnen richten op de “kunbaarheid” van beleid in plaats van op de “kenbaarheid”: weten is nog geen doen. Een dilemma hierbij is dat “maatwerk” op individueel niveau, hoe goed bedoeld ook, tot ongelijkheid kan leiden: over het algemeen weten hoger opgeleiden de weg in regels, formulieren en dergelijke beter te vinden.

Rode draad 5: Oplossingsrichtingen

Wat helder werd tijdens het lezen van literatuur zijn twee dingen die beiden leiden tot bezinning op de rol die een gemeente kan nemen. De eerste: het wisselt, maar veel (fundamentele) oorzaken van kansenongelijkheid, en mogelijke oplossingsrichtingen, liggen niet direct binnen de (wettelijke) taken of macht van een gemeente. Om onderwijs als voorbeeld te nemen: de wettelijke taken en bevoegdheden van de lokale overheid zijn op dit terrein beperkt. Dus als we iets willen bereiken is bezinning op de te volgen strategie wenselijk. De tweede, wat fundamenteler: de vraag wie eigenaar van een oorzaak of knelpunt wordt geacht: overheid (en welke dan), inwoner of markt. Dit is op zijn minst deels een politiek/bestuurlijke vraag.

[10] SCP en WRR, voor literatuurverwijzing zie het hoofdstuk “Ongelijkheid in de toekomst”.

2.1 Referenties

Gescheiden Werelden?, SCP/WRR, 2014

Verschillen, ongelijkheid en segregatie – literatuurstudie. Atlas voor Gemeenten, 2015

Barbara Celarent. American Journal of Sociology, Vol. 115, No. 1 (July 2009), pp. 322-326

Judith Elshout, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra (2016). Meritocratie als aanslag op het zelfrespect van 'verliezers'. in P. de Beer (red.) Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving? Amsterdam: Amsterdam University Press

3 Onderzoeksaanpak en leeswijzer

De hoofdvraag van dit onderzoek is:

Wat zijn mogelijkheden om (kansen)ongelijkheid in Zaanstad te verminderen?

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is een aantal deelvragen geformuleerd:

1. Wat is het?
2. Hoe ontstaat het?
3. Vinden we het in Zaanstad, hoe groot is het en wáár vinden we het?
4. Hoe kan kansenongelijkheid worden aangepakt?

Deze vragen worden als volgt beantwoord:

1. literatuuronderzoek voor vraag 1, 2 en deels 4, er is immers al veel onderzocht. Voorliggende tekst bevat per thema en hoofdstuk een samenvatting van deze literatuur.
2. verzameling van bestaand cijfermateriaal voor vraag 3, leidende tot een overzicht/“kansenkaart”/inzicht in stapeling per wijk.
3. cijfermatige verdieping op vraag 2 en 3 met behulp van onderzoek op afgeschermde CBS-microdata, met name op stapeling op individueel niveau en op relaties tussen kenmerken van personen en hun kansen op een aantal terreinen.
4. de laatste vraag moet nog nader vorm krijgen en vereist ook een andere aanpak dan alleen onderzoek. In literatuuronderzoek is wel gelet op mogelijke interventies en waar aangetroffen zijn deze opgenomen in deze tekst.

Leeswijzer
Op zes thema’s is literatuur gelezen en samengevat. De teksten zijn door de ontstaansgeschiedenis verschillend van aard en lengte. Voor de lezer zijn de teksten als volgt gestructureerd:

1. Kernpunten uit de literatuur
2. Trends en ontwikkelingen (inclusief relevante indicatoren)
3. Zaanse verdiepende analyse op basis van CBS-microdata (niet in elk hoofdstuk)
4. Aangrijpingspunten voor verandering (voor zo ver gevonden in literatuur)
5. Referenties (literatuur)

Beperkingen
In eerste instantie werd verwacht in de literatuur ook mogelijke interventies aan te treffen. Dat bleek echter beperkt het geval. Daarom beperkt het onderzoek zich grotendeels tot het in kaart brengen van kansenongelijkheid zelf, al worden mogelijke interventies op andere wijze wel in kaart gebracht. Verder bleek het thema zo breed dat we ons in onderwerpkeuze en literatuuronderzoek hebben moeten beperken tot hoofdlijnen en in analyse van data tot een aantal verkenningen, niet over elk thema zijn (Zaanse) cijfers beschikbaar. Wel is helder dat deze aanpak (literatuuronderzoek en CBS-microdata) kansen bieden voor andere en in het verlengde van dit thema liggende onderwerpen, zoals bijvoorbeeld een armoedemonitor.

Over gebruikte samenhangsmaten
In sommige tabellen zijn statistische samenhangsmaten opgenomen (Cramer’s V, Kendall’s Tau en Pearson’s correlatie-coëfficiënt). Cramer’s V kan tussen 0 en 1 liggen, Kendall’s tau en Pearson’s correlatie-coëfficiënt tussen -1 en 1. Deze maten geven aan in hoeverre variabelen samenhangen. Als deze maten 0 zijn, is er geen samenhang, als ze 1 zijn is er sprake van perfecte samenhang (in het geval van Kendall’s Tau en Pearson’s correlatie-coëfficiënt geeft -1 een perfecte *negatieve* samenhang aan). In de sociale wetenschappen komt perfecte samenhang niet voor, maar alles rond de 0,30 wordt als betekenisvol en alles rond en boven de 0,50 wordt als (zeer) sterk beschouwd. Grove richtlijnen voor interpretatie van uitkomsten staan in tabel 2.1.

Tabel 2.1: Interpretatie samenhangsmaten

Cramer's V		
V	Verbal Description	COMMENTS
0.00	No Relationship	Knowing the independent variable does not help in predicting the dependent variable.
.00 to .15	Very Weak	Not generally acceptable
.15 to .20	Weak	Minimally acceptable
.20 to .25	Moderate	Acceptable
.25 to .30	Moderately Strong	Desirable
.30 to .35	Strong	Very Desirable
.35 to .40	Very Strong	Extremely Desirable
.40 to .50	Worrisomely Strong	Either an extremely good relationship or the two variables are measuring the same concept
.50 to .99	Redundant	The two variables are probably measuring the same concept.
1.00	Perfect Relationship	If we the know the independent variable, we can perfectly predict the dependent variable.

Bron: http://www.psychology.emory.edu/clinical/bliwise/Tutorials/SCATTER/scatterplots/effect.htm

Pearson's r		
r	Verbal Description	
0.10	Small	
0.30	Medium	
0.50	Large	

Bron: http://groups.chass.utoronto.ca/pol242/Labs/LM-3A/LM-3A_content.htm

4 Onderwijs

Kernpunten

Wat zijn de centrale doelstellingen van het onderwijs? Van de Werfhorst (2007) formuleert er vier:

1. **Het bieden van gelijke kansen voor iedereen;**
2. Het efficiënt sorteren van mensen op en het optimaliseren van talenten;
3. Het aanleren van arbeidsmarkt-relevante kennis, vaardigheden en competenties ter bevordering van de allocatie op de arbeidsmarkt;
4. Het aanleren van kennis, vaardigheden en competenties die actief burgerschap bevorderen.

De Inspectie van het Onderwijs (2017) stelt vast dat het onderwijs **er steeds minder in slaagt om de eerste doelstelling te behalen**. De emancipatoire taak van het onderwijs staat hiermee toenemend onder druk. Literatuur geeft hiervoor de volgende oorzaken (indicatoren):

- het beperkte bereik van de VVE
- het schooladvies
- de vroege selectie
- de keuze voor het type brugklas
- de grote kwaliteitsverschillen tussen scholen
- het toegenomen schaduwonderwijs
- de verminderde stage- en baankansen voor bepaalde groepen
- inkomens- en opvoedingsfactoren

Hieronder staat beschreven hoe deze factoren de kansenongelijkheid vergroten en welke maatschappelijke groepen hierdoor getroffen worden. In het algemeen zijn dit de leerlingen van ouders met een laag opleidingsniveau en/of een laag inkomen (i.e., een lage sociaaleconomische status), leerlingen van ouders met een migratieachtergrond, leerlingen uit landelijke regio's en leerlingen uit eenoudergezinnen.

4.1 Trends en ontwikkelingen

4.1.1 Voor- en vroegschoolse educatie (VVE)

De meeste gemeenten bieden voor- en vroegschoolse educatie (VVE) aan voor kinderen met een mogelijke achterstand. De kwaliteit van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven met een VVE-programma is in het algemeen hoger dan die van instellingen zonder VVE (Leseman & Veen, 2016)[11]. Van de kinderen die geen gebruik maken van deze verschillende voorzieningen, komen de meeste uit de **laagste inkomensgroepen** (Inspectie van het Onderwijs, 2017), waardoor specifiek deze kinderen ook geen gebruik kunnen maken van de VVE.

- Het bereik van de VVE in Zaanstad is nog onvoldoende (Inspectie van het Onderwijs, 2016). In 2016/2017 hebben 437 kinderen een VVE-indicatie gekregen, waarvan 354 (81%) hier ook daadwerkelijk gebruik van hebben gemaakt (IJsselgroep, 2018). Van de resterende 81 kinderen (19%) is niet bekend of zij een VVE-programma hebben gevolgd (IJsselgroep, 2018). Eén van de redenen waardoor niet alle kinderen werden bereikt, is dat niet alle kinderopvangplekken een VVE-programma aanboden (Inspectie van het Onderwijs, 2016).

4.1.2 Schooladvies

Basisscholen geven ieder kind een advies voor de middelbare school. Dit advies kan worden bijgesteld op basis van de score op de eindtoets.

[11] Er bestaat geen wetenschappelijke consensus over de voordelen van VVE, zie o.a. Fukkink, Jilink en Oostdam (2017). Voor een overzicht, zie: https://didactiefonline.nl/artikel/voor-en-vroegschoolse-educatie-vve

- Leerlingen met **hoogopgeleide** ouders krijgen vaker dan leerlingen met **laagopgeleide** ouders een advies voor het voortgezet onderwijs dat gelijk aan of hoger dan de uitslag van hun eindtoets ligt (Inspectie van het Onderwijs 2017, zie figuur 1).
- Leerlingen met **hoogopgeleide ouders** gaan vaker naar een brugklasniveau dat hoger is dan hun eindtoetsniveau en/of schooladvies dan leerlingen met **laagopgeleide ouders** (Inspectie van het Onderwijs 2017).
- Leerlingen met een **niet-westerse migratieachtergrond** krijgen *vaker* bijstelling van het schooladvies dan leerlingen zonder migratieachtergrond, wanneer ze voor een heroverweging in aanmerking komen (Inspectie van het Onderwijs 2017).
- Leerlingen in **stedelijke regio's** hebben meer kans op een hoger schooladvies t.o.v. de eindtoets dan leerlingen uit landelijke regio's (Inspectie van het Onderwijs 2017).
- In Zeeland, het Westland, de **Zaanstreek**, Salland, Noord-Limburg en Oost-Brabant krijgen relatief de meeste leerlingen (26–38%) een meervoudig in plaats van een enkelvoudig advies (Inspectie van het Onderwijs 2017).
  Een meervoudig schooladvies is geschikt voor leerlingen van wie nog niet volledig duidelijk is wat de juiste vervolgopleiding is, zodat zij pas *na* de brugklas op een niveau worden ingedeeld. In 2016 schreef staatssecretaris Dekker dat het ontoelaatbaar is als basisscholen het geven van meervoudige adviezen categorisch uitsluiten onder druk van ouders of middelbare scholen, omdat dit niet in het belang is van het kind[12].
- Leerlingen met een relatief hoog of laag niveau (t.o.v. eindtoets) verschuiven in de onderbouw ook weer vaak van niveau, waarbij de verschuiving voor beide groepen zowel omhoog als omlaag kan zijn (Inspectie van het Onderwijs 2017, p. 26).

[12] https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2016/06/24/kamerbrief-met-eerste-bevindingen-onderzoek-plaatsingswijzers-overgang-po-vo/kamerbrief-met-eerste-bevindingen-onderzoek-plaatsingswijzers-overgang-po-vo.pdf

Figuur 3.1 Percentage leerlingen waarvan het initiële schooladvies hoger, gelijk of lager is dan het advies volgend uit de verschillende eindtoetsen, uitgesplitst naar het opleidingsniveau van de ouders (uit: Inspectie van het Onderwijs, 2017).

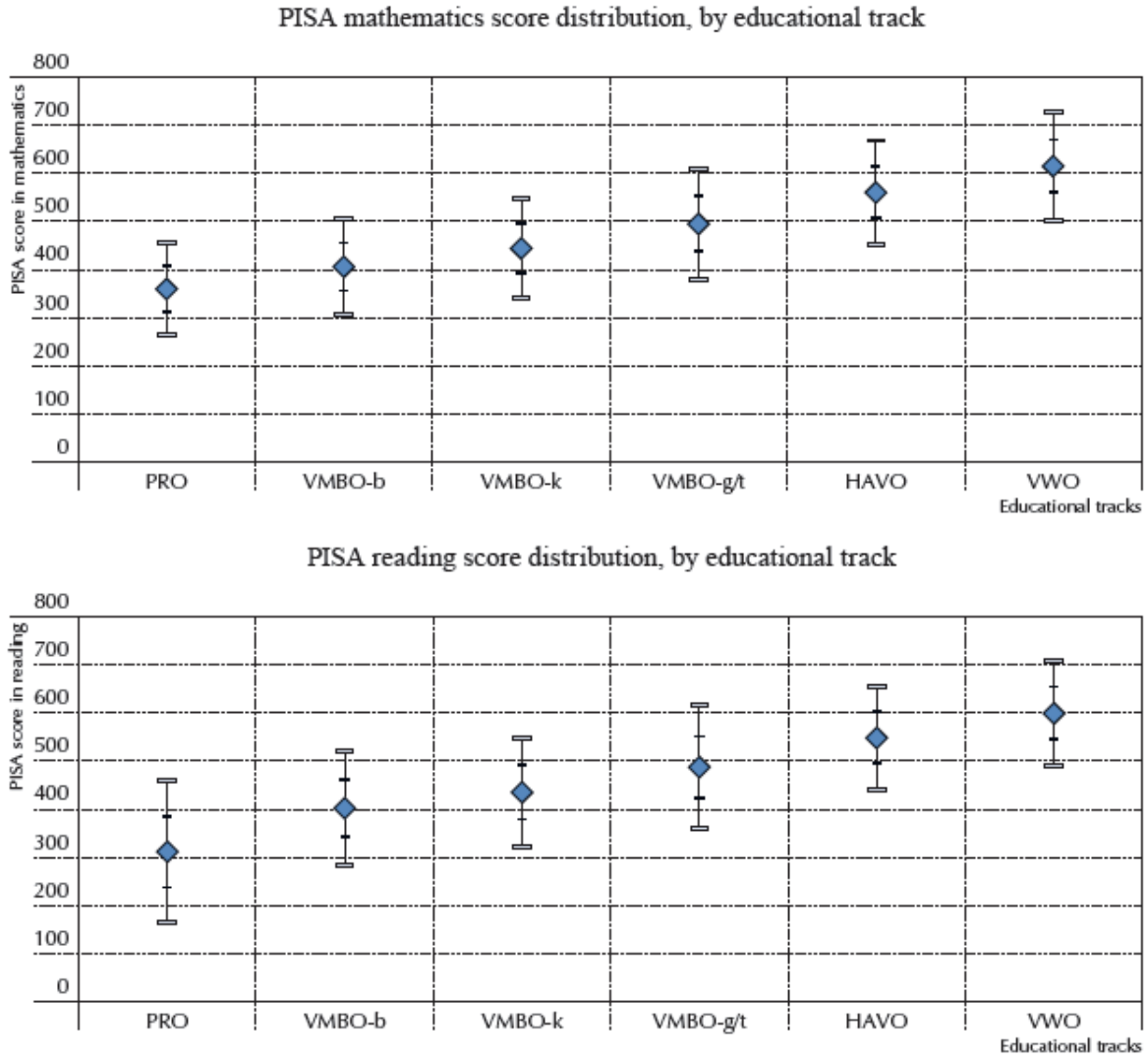
4.1.3 Vroege selectie

In Nederland worden leerlingen direct na de basisschool ingedeeld in schoolniveaus. Er blijkt echter veel overlap te zijn in reken- en leesvaardigheid tussen de niveaus, zie figuur 2: een deel van de leerlingen op het lagere niveau heeft een vergelijkbare score t.o.v. de leerlingen op het hogere niveau. Dit vroege selectiemoment zorgt voor een verminderde doorstroom naar hogere niveaus en voor lagere participatie in het hoger onderwijs.

- Vroege selectie belemmert vooral kinderen met een **migratieachtergrond** en met **laagopgeleide** ouders omdat zij oververtegenwoordigd zijn in de lagere niveaus van het voortgezet onderwijs (De Wolf 2017; Van de Werfhorst & Mijs 2007). De Levensloophypothese (Shavit & Blossfeld 1993) stelt dat naarmate onderwijskeuzes vroeger in de loopbaan gemaakt worden, kinderen sterker beïnvloed worden door hun ouders, en hoe minder de onderwijskeuzes gebaseerd zijn op eigen afwegingen en schoolprestaties.
- Bij de overgang naar het voortgezet onderwijs ondervinden “**laatbloeiers**” de nadelige gevolgen van vroege selectie, mogelijk doordat dat de leeftijd waarop kinderen voor het eerst naar school gaan afhangt van hun geboortemaand (Onderwijsraad 2014).
- Het aantal brede scholengemeenschappen is afgenomen, waardoor het praktisch gezien lastiger is om door te stromen naar een hoger niveau. Tevens kan het switchen tussen scholen de kans op uitval vergroten (e.g., Rumberger & Larson 1998)
- De kwaliteitsbeoordeling van MBO-scholen door de Inspectie van het Onderwijs valt lager uit naarmate meer leerlingen doubleren, en naarmate meer leerlingen afstromen naar een lager niveau dan het schooladvies (Tros Radar over MBO, dec. 2016).[13] Mogelijk leidt deze prikkel ertoe dat leerlingen voorzichtig en op een suboptimaal niveau worden ingedeeld.

[13] De kwaliteitsbeoordeling gaat mogelijk de komende jaren wijzigen, zie het bestuursakkoord MBO 2018 – 2022, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2018/02/07/bestuursakkoord-mbo-2018-2022-trots-vertrouwen-en-lef

Figuur 3.2 Ranges in reken- en leesvaardigheid per opleidingsniveau, uit de PISA 2012 Dataset van meer dan 4000 leerlingen. Op de y-as staat de vaardigheid uitgedrukt in PISA-score. De vierkantjes in het midden representeren de gemiddeldes, de streepjes halverwege de standaarddeviaties. (OECD, 2016)

4.1.4 Keuze type brugklas

- Leerlingen met **laagopgeleide ouders** kiezen vaker voor een brede brugklas of een brugklas op een lager niveau; leerlingen met **hoogopgeleide ouders** kiezen vaker een homogene brugklas op het hoogst haalbare niveau (Inspectie van het Onderwijs 2017).
- Leerlingen met vergelijkbare eindtoetsscores in brede brugklassen verschuiven vaker van niveau dan leerlingen in homogene brugklassen. Ook eindigen leerlingen in een homogene brugklas (bv. vwo) vaker op dit niveau dan dat leerlingen uit een brede brugklas (bv. havo/vwo) op het hoogste niveau eindigen (Inspectie van het Onderwijs 2017). Dit duidt erop dat leerlingen in brede brugklassen minder kans hebben op een schoolcarrière op het voor hen hoogst haalbare niveau dan leerlingen in homogene brugklassen.

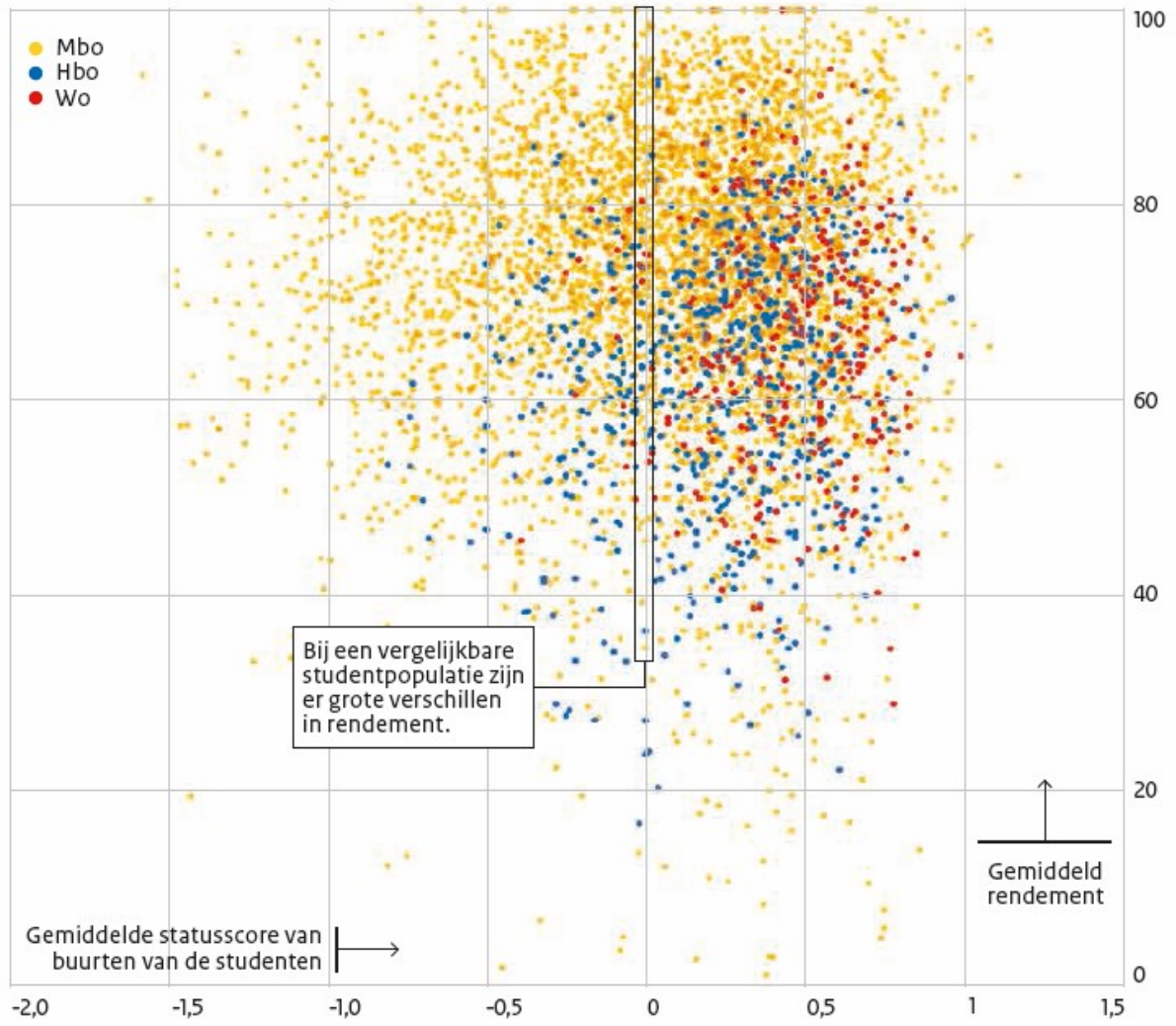
4.1.5 Grote kwaliteits- en prestatieverschillen tussen scholen

- Maatschappelijke problemen stapelen zich op bij een kleine groep scholen, bijvoorbeeld bij scholen met veel leerlingen met een lage **sociaaleconomische status** (Inspectie van het Onderwijs 2017).
- Scholen met vergelijkbare leerlingpopulaties verschillen sterk in diplomarendement, zie figuur 3. Hier staan de diplomakansen van afzonderlijke MBO-, HBO- en WO-opleidingen afgezet tegen **statusscore** van de buurten waaruit studenten afkomstig zijn (Inspectie van het

Onderwijs 2017). Te zien is dat HBO- en WO-studenten vaker in buurten wonen met een hoge statusscore dan studenten in het MBO. Ook is te zien dat *binnen* de opleidingsniveaus (MBO/HBO/WO), het diplomarendement licht toeneemt naarmate de statusscore stijgt.

- Scholen verschillen sterk in kwaliteit en leerprestaties. De grootste prestatieverschillen doen zich voor op het VMBO (OECD 2016).
  In Zaanstad zijn alle VMBO-scholen met een voldoende beoordeeld door de Inspectie van het Onderwijs.[14]

Figuur 3.3 De diplomakansen van afzonderlijke MBO-, HBO- en WO-opleidingen afgezet tegen de gemiddelde sociale-statusscore van de studenten, gebaseerd op de statusscore van de buurt waarin de student opgroeide (statusscore is bepaald uit het gemiddelde opleidings- en inkomensniveau van de buurt). (Inspectie van het Onderwijs, 2017)

4.1.6 Toegenomen schaduwonderwijs

Onderzoek van het CBS[15] laat zien dat de uitgaven van huishoudens aan ondersteunend onderwijs ("schaduwonderwijs") tussen 2000 en 2015 meer dan verviervoudigd zijn.

- Schaduwonderwijs komt met name voor in het voortgezet onderwijs, en in mindere mate in groep 8 van het basisonderwijs[16].

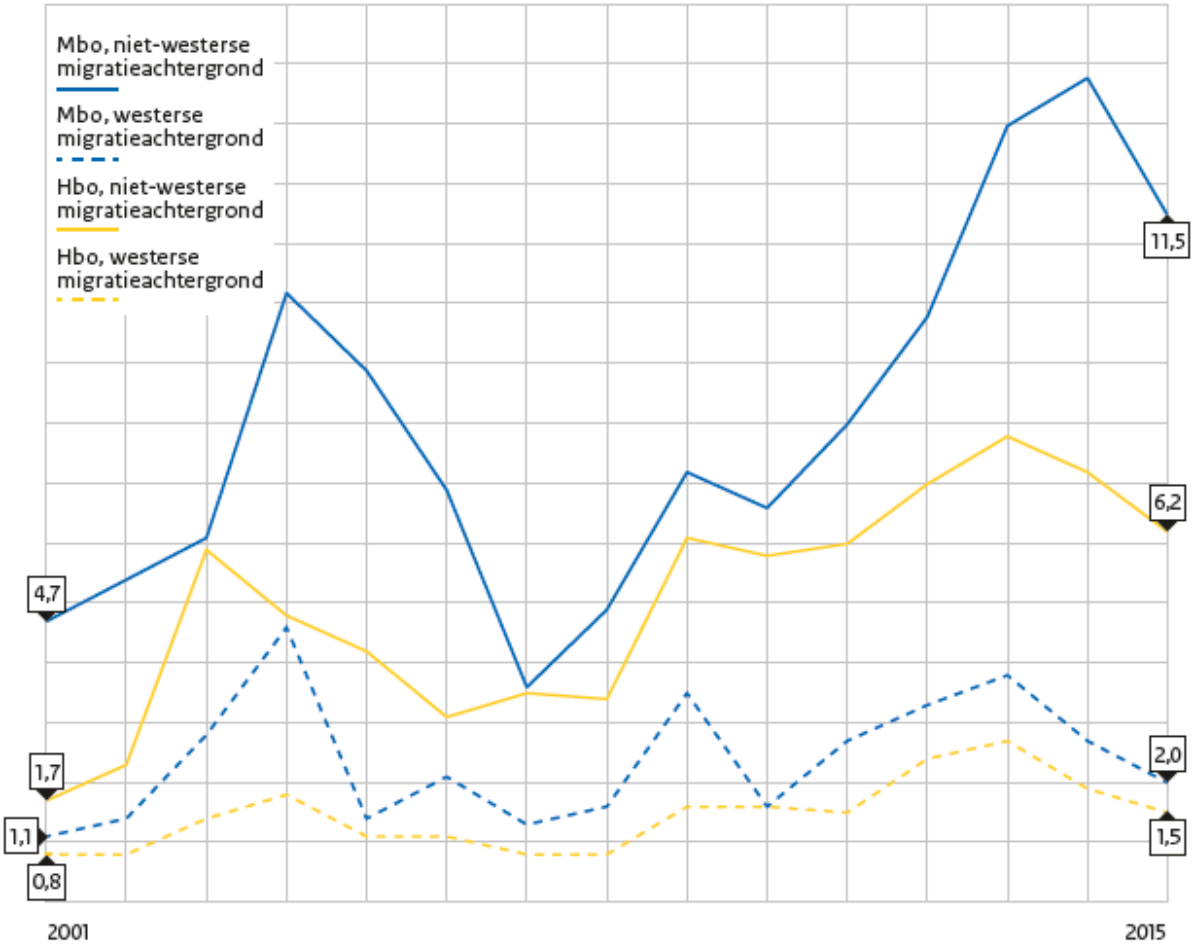
[14] https://zoekscholen.onderwijsinspectie.nl/
[15] https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2016/45/uitgaven-van-huishoudens-aan-huiswerkbegeleiding
[16] Technisch rapport Onderwijskansen, bijlage bij de Staat van het Onderwijs 2014/2015, Inspectie van het Onderwijs.

- Deelname aan *betaald* schaduwonderwijs neemt toe met het **opleidingsniveau van ouders**, vooral als het gaat om examentraining. Activiteiten die gratis worden aangeboden worden voornamelijk bezocht door leerlingen met lager opgeleide ouders (Oberon 2017). Er is echter weinig bekend over de kwaliteit van de verschillende typen schaduwonderwijs.
- Een enquête van Oberon (2017) onder een niet-representatieve steekproef van tweeduizend ouders laat zien dat er weinig verschil is in de *totale* deelname aan schaduwonderwijs tussen leerlingen met **hoogopgeleide** en **laagopgeleide ouders**.

4.1.7 MBO/HBO: verminderde stage- en baankansen

- Studenten in het MBO (en HBO) hebben soms moeite met het vinden of voltooien van een stage[17] (Inspectie van het Onderwijs 2017). Wanneer zij dientengevolge hun diploma niet behalen dan kunnen zij in de problemen komen vanwege een studieschuld.
- MBO-gediplomeerden met een **niet-westerse migratieachtergrond** vinden minder makkelijk een baan (of stage) dan andere gediplomeerden, ook wanneer wordt gecorrigeerd voor studiekeuze, zie figuur 4. Dit kan verband houden met een beperkt netwerk alsook met discriminatie (e.g., Inspectie van het Onderwijs 2017; Kennisplatform Integratie & Samenleving, 2016).

*Figuur 3.4. Percentages werkloze MBO-ers en HBO-ers met een niet-westerse versus een "westerse" migratieachtergrond (d.w.z. **geen** migratieachtergrond, zie Inspectie van het Onderwijs 2017, p. 24/26).*

[17] http://www.stagesinzuid.nl/wp-content/uploads/2016/02/Vakblad-Profiel-07-2016-p24-27.pdf

4.1.8 Opvoedings- en inkomensfactoren

- Volgens de theorie van *relative risk aversion* (Goldthorpe 1996) moeten ambities in het onderwijs worden gezien als relatief t.o.v. de **sociaal-economische status** (SES) van ouders. Hierdoor kunnen kinderen met gelijke talenten toch verschillende onderwijsambities hebben (Breen & Yaish 2006; Van der Werfhorst & Hofstede 2007; Van de Werfhorst & Wijs 2007).
- Kinderen uit milieus met een hoog **SES** zijn beter voorbereid op de onderwijssituatie, waardoor deze kinderen hun competenties en daarmee ook hun *motivatie* vergroten (Mooij 1980, zie ook Yeh 2015).
- Elffers (2011) laat zien dat uitval in het eerste mbo-jaar vaker voorkomt bij studenten die minder ouderlijke ondersteuning ervaren in hun schoolloopbaan. Minder ouderlijke ondersteuning komt weer vaker voor bij leerlingen van ouders met een **migratieachtergrond** en/of met een **lage SES** (Elffers 2011).
- Ouders met een hoog **opleidingsniveau** lezen hun kinderen vaker voor dan ouders met een lager opleidingsniveau, en voorlezen is gunstig voor de taalontwikkeling (Duursma 2014).
- Kinderen uit **eenoudergezinnen** presteren slechter op school dan kinderen uit tweeoudergezinnen. Dit kan deels **—**maar niet volledig**—** verklaard worden uit de slechtere **inkomenspositie** van eenoudergezinnen. (Bosman 1993)
- In interviews gaven jongeren uit Rotterdamse achterstandswijken aan dat zij hun opleiding soms niet konden afmaken vanwege de **inkomenspositie** van hun ouders en het gebrek aan geld voor boeken (Tan & Spies 2014).
- Het is van belang ouders voor te lichten over het onderwijssysteem en de ouderbetrokkenheid in het algemeen te vergroten (OECD 2016).

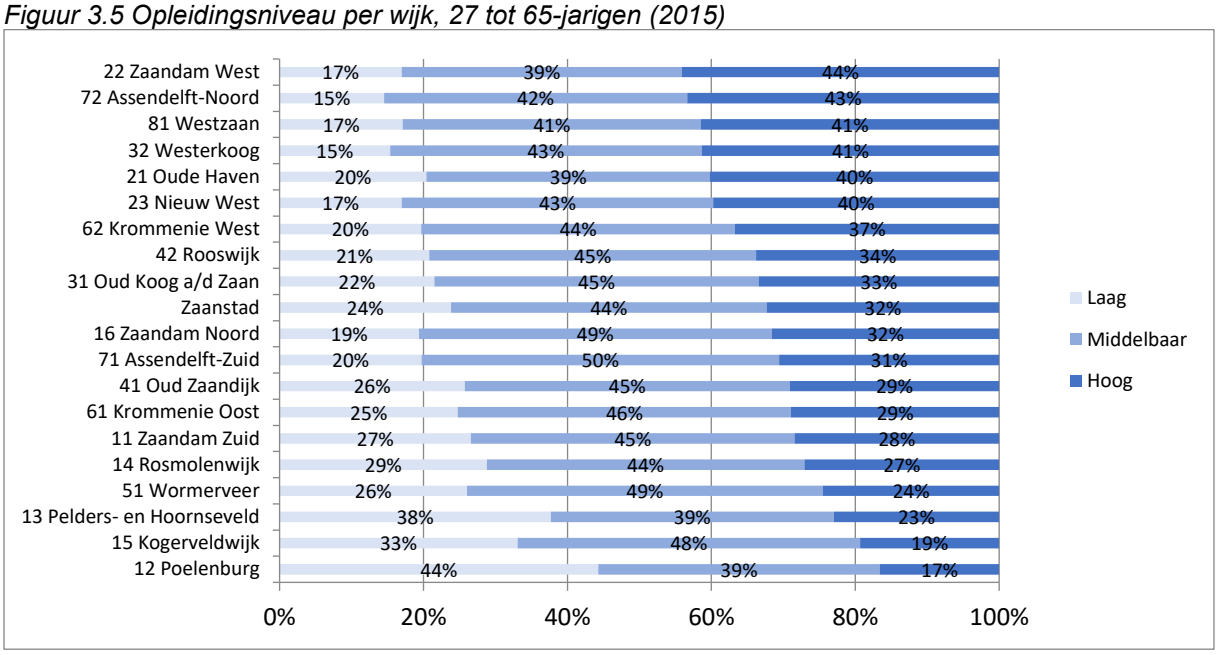
4.2 Zaanstad: verdiepende analyse

Aanvullend op in literatuur gevonden trends/ontwikkelingen en al bekende cijfers presenteren we hieronder een verder verkennende analyse van de situatie in Zaanstad[18].

4.2.1 Opleidingsniveau volwassenen op wijkniveau

Het opleidingsniveau van volwassenen, gemiddeld per wijk, was tot nog toe niet goed bekend. Zichtbaar is dat dit behoorlijk verschilt, zie figuur 3.5[19]. In het bovenste deel van deze grafiek zijn wijken te zien waarmee het over het algemeen op veel andere indicatoren relatief goed gaat, in het onderste deel wijken waar dat vaak minder het geval is. Dat is een bevestiging van opleidingsniveau als rode draad in kansen(on)gelijkheid.

Figuur 3.5 Opleidingsniveau per wijk, 27 tot 65-jarigen (2015)

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

4.2.2 Schooladviezen en opleidingsniveau van ouders

In landelijk onderzoek wordt geconstateerd dat basisschoolleerlingen met hoger opgeleide ouders ook vaker een hoger schooladvies krijgen. Dat is in Zaanstad niet anders (tabel 3.1).
Het valt in Zaanstad **echter mee** met de tevens landelijke constatering[20] dat kinderen van hoger opgeleiden vaker een schooladvies krijgen dat gelijk aan of hoger ligt dan de uitslag van hun eindtoets (tabel 3.2) en in het algemeen wordt in Zaanstad iets meer “omhoog” dan “omlaag” geadviseerd (tabel 3.3).

[18] Resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
[19] NB: van 38% is opleiding onbekend, deze groep is niet weergegeven. Hierin bestaan enige verschillen per wijk maar het beeld verandert hierdoor niet veel. Niet-registratie van opleiding heeft vooral met leeftijd te maken, achterliggende landelijke diplomaregisters zijn voor ouderen leeftijdscohorten vaker incompleet.
[20] Door de Inspectie van het Onderwijs, 2017. Zie p. 8.

Tabel 3.1: adviezen basisschool op basis van standaardscore (Cito eindtoets) en advies leerkracht naar opleidingsniveau ouders (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
Hoogst behaalde opleiding in een huishouden in 3 categorieen	Laag	42%	24%	33%	100%
	Middelbaar	41%	28%	32%	100%
	Hoog	21%	22%	57%	100%
		35%	24%	41%	100%
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,177			

		Advies schooltype Leerkracht in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
Hoogst behaalde opleiding in een huishouden in 3 categorieen	Laag	40%	24%	36%	100%
	Middelbaar	37%	29%	34%	100%
	Hoog	17%	22%	61%	100%
Total		31%	25%	44%	100%
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,193			

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel 3.2: Opleiding ouders en omhoog- en omlaag- advisering (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore
Hoogst behaalde opleiding in een huishouden in 3 categorieen				
	Laag	31%	39%	31%
	Middelbaar	32%	32%	36%
	Hoog	27%	39%	35%
	Total	30%	37%	34%
Symmetric Measures				
		Value		
Ordinal by Ordinal	Kendall's tau-b	-0,035		

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel 3.3: Verschillen adviezen leerkracht en Citoscore (2017)

Verschil adviezen leerkracht en Citoscore			
	Frequency		Valid Percent
Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore	436		34
Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	471		37
Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	383		30
Total	1290		100

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

4.2.3 Schooladviezen en invloed school

Opmerkelijk is dat in Zaanstad "**richting het midden**" wordt geadviseerd (tabel 3.4), dat wil zeggen:

- op lagere adviesniveaus (t/m Vmbo-kaderberoeps) zijn de adviezen van leerkrachten vaak hoger dan een alleen op citoscore gebaseerd advies zou zijn. Dit is in heel Nederland **ook zo**.
- op Havo/Vwo is dit **andersom**, hier wordt in Zaanstad duidelijk vaker **omlaag** geadviseerd dan in Nederland als geheel. In enige mate geldt dit ook voor het middenniveau (Vmbo-gt en gemengde Vmbo/Havo-adviezen).

Een en ander kan en mag met bestaande gegevens niet per school(bestuur) worden geanalyseerd maar is **wel** een aanwijzing voor invloed van scholen en/of leerkrachten.

Tabel 3.4: omhoog- en omlaag-advisering binnen schooladviezen obv Citoscores (2017), Zaanstad en Nederland.

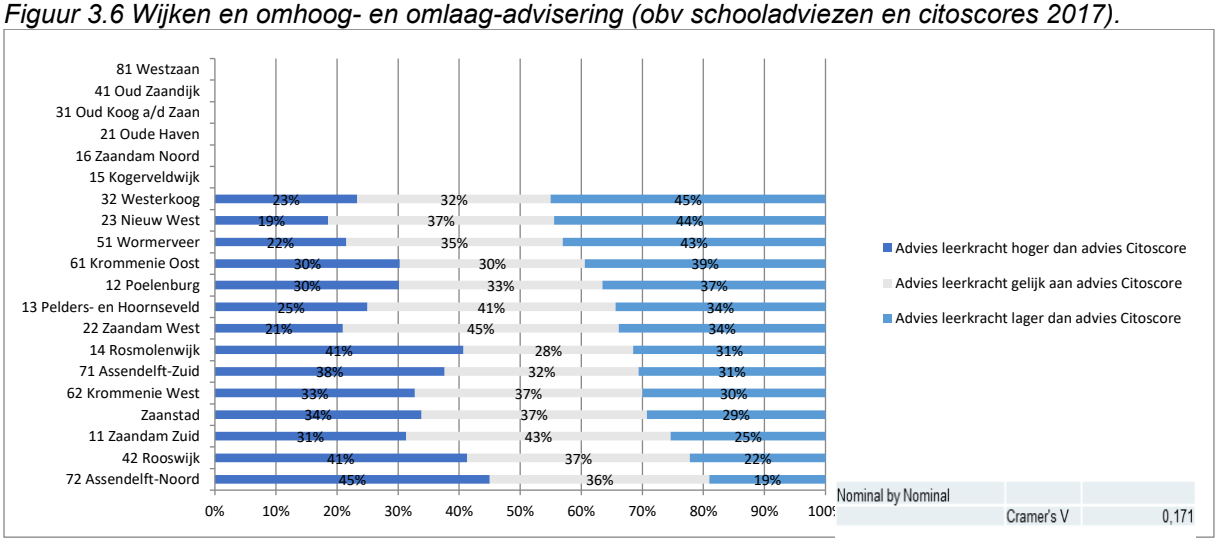
ZAANSTAD		Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore	Total
Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen	Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	20%	17%	64%	100%
	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	38%	28%	35%	100%
	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	46%	25%	29%	100%
	Total	35%	23%	41%	100%
Ordinal by Ordinal	Kendall's tau-b	0,244			

NEDERLAND		Advies leerkracht lager dan advies cito-score	Advies leerkracht gelijk aan advies cito-score	Advies leerkracht hoger dan advies cito-score	Total
Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen	Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	17%	21%	62%	100%
	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	30%	24%	47%	100%
	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	37%	23%	40%	100%
	Total	30%	23%	47%	100%
Ordinal by Ordinal	Kendall's tau-b	0,154			

NB: tabel is exclusief de laagste en hoogste schooladviezen (Vmbo-basis en Vwo; daar kan immers niet omlaag resp. omhoog worden geadviseerd).
Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Opmerkelijk is ook de relatie tussen **woonwijk** en omhoog- en omlaag-advisering, zie figuur 3.6. Deze is **sterker** dan de relatie met opleiding van ouders of (verderop) met huishoudinkomen. Samen met tabel 3.4 is dit een aanwijzing dat in ieder geval in Zaanstad contextfactoren (= zeer waarschijnlijk ook hier de **school** waar een kind op zit[21]) een minstens zo belangrijke rol spelen in over- of onder-advisering als individuele kenmerken van het gezin waar een kind deel van uitmaakt.

Figuur 3.6 Wijken en omhoog- en omlaag-advisering (obv schooladviezen en citoscores 2017).

NB: aantallen zijn voor sommige wijken te klein om i.v.m. regelgeving van het CBS te mogen weergeven
Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

[21] Rechtstreekse analyse op schoolniveau is niet mogelijk. Analyse op wijkniveau is als proxy gebruikt voor contextfactoren.

4.2.4 Schooladviezen en andere factoren

Naast analyse op eventuele statistische samenhang tussen opleidingsniveau van ouders met (en binnen) basisschooladviezen is ook gekeken naar enkele andere factoren, te weten huishoudinkomen, schulden, migratie-achtergrond, eenoudergezinnen, GGZ-problematiek (bij ouders) en eventuele verschillen tussen jongens- en meisjes.
Inkomen en schulden: tussen (huishoud)inkomen en omhoog- en omlaag-advisering is een beperkte samenhang te zien, zie tabel 3.6. Bij kinderen uit minima-huishoudens vallen de vaak lagere citoscores (vertaald naar schooladviezen) op, net als een lichte maar toch aanwezige tendens tot omlaag-advisering (tabel 3.7). Tussen schulden en schooladviezen is geen relatie gevonden.

Tabel 3.6, Inkomen en omhoog- en omlaag-advisering (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore	
Inkomen ten opzichte van het beleidsmatig minimum in het verslagjaar (in 4 klassen)	Tot 2 keer minimum	33%	37%	29%	100%
	2 tot 3 keer minimum	30%	36%	34%	100%
	3 tot 4 keer minimum	31%	32%	37%	100%
	Hoger dan 4 keer minimum	22%	41%	37%	100%
	Total	29%	37%	34%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,073			

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel 3.7, Minimahuishoudens en schooladviezen (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
Behoort tot minimumhuishouden in verslagjaar	Behoort tot minimumhuishouden	47%	28%	25%	100%
	behoort niet tot minimumhuishouden	34%	25%	42%	100%
	Total	34%	25%	41%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,010			

		Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore	
Behoort tot minimumhuishouden in verslagjaar	Behoort tot minimumhuishouden	33%	40%	27%	100%
	Behoort niet tot minimumhuishouden	29%	36%	34%	100%
	Total	30%	36%	34%	100%
Symmetric Measures		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,035			

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Wat betreft **migratie-achtergrond** valt op dat kinderen met een niet-westerse migratie-achtergrond vaker een lagere adviesscore halen. Dat geldt in het bijzonder voor kinderen met een Turkse achtergrond. Voor verschillen in over- of onderadvisering naar migratie-achtergrond is echter geen statistisch bewijs gevonden.

Tabel 3.7, Migratie-achtergrond en schooladviezen (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
westers-niet westers	niet-westerse migratie-achtergrond	44%	26%	31%	100%
	westerse migratie-achtergrond	36%	22%	42%	100%
	Nederlander	31%	24%	44%	100%
	Total	35%	24%	41%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,090			

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
etniciteit O&S in minder groepen	Turkije	52%	24%	24%	100%
	Overig niet-westerse migratie-achtergrond	39%	27%	34%	100%
	Westerse migratie-achtergrond	35%	22%	43%	100%
	Nederland	31%	24%	44%	100%
Total		34%	24%	41%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,100			

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Eenoudergezinnen: kinderen uit eenoudergezinnen scoren vaker wat lager op de cito-eindtoets (vertaald naar schooladviezen), tabel 3.8. Voor verschillen in over- of onderadvisering naar type huishouden is echter geen statistisch bewijs gevonden.

Tabel 3.8, Samenstelling huishouden en schooladviezen (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
Type huishouden	Niet-gehuwd paar met kinderen	33%	23%	44%	100%
	Gehuwd paar met kinderen	31%	25%	44%	100%
	Eenouderhuishouden	43%	24%	33%	100%
Total		34%	24%	41%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,080			

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

GGZ-problematiek: kinderen uit gezinnen waar sprake is van GGZ-problematiek scoren vaker wat lager op de cito-eindtoets (vertaald naar schooladviezen), tabel 3.9. Opmerkelijk is dat schooladviezen voor deze groep eerder omhoog dan omlaag worden bijgesteld. De groep huishoudens met GGZ-problematiek is echter niet zo groot. De kans dat deze constatering een momentopname betreft is dan ook wat groter.

Tabel 3.9, GGZ-problematiek en schooladviezen (obv schooladviezen en citoscores 2017).

		Advies schooltype obv Standaardscore in 3 categorieen			Total
		Vmbo-basis/kaderberoeps incl. gemengd	Vmbo-gemengd/theoretisch incl. gemengd Vmbo_gt/Havo	Havo/vwo incl. gemengd Havo/Vwo	
Behoort tot huishouden met wel of geen kosten GGZ	Geen kosten	34%	25%	41%	100%
	Wel kosten	40%	23%	37%	100%
Total		35%	24%	41%	100%
Symmetric Measures					
		Value			
Nominal by Nominal					
	Cramer's V	0,035			

		Advies leerkracht lager dan advies Citoscore	Advies leerkracht gelijk aan advies Citoscore	Advies leerkracht hoger dan advies Citoscore	
Behoort tot huishouden met wel of geen kosten GGZ	Geen kosten	31%	36%	33%	100%
	Wel kosten	22%	39%	39%	100%
Total		30%	36%	34%	100%
Symmetric Measures					
				Value	
Nominal by Nominal					
	Cramer's V			0,058	

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Over **verschillen tussen jongens en meisjes** kunnen we het volgende zeggen: in citoscores, schooladviezen en over- en onderadvisering zijn die **niet gevonden**. Het enige zichtbare verschil is dat jongens het iets beter doen op rekenen en meisjes wat beter op taal.

4.3 Referenties

Bosman, M. H. (1993). *Opvoeden in je eentje: een onderzoek naar de betekenis van het moedergezin voor de onderwijskansen van kinderen*. (proefschrift)

Breen, R., & Yaish, M. (2006). Testing the Breen-Goldthorpe model of educational decision making. In: Morgan, S.L., Grusky, D.B. & Fields, G.S. (eds.), *Mobility and Inequality: Frontiers of Research in Sociology and Economics*, p. 232–258. Stanford: Stanford University Press.

De Boer, H. (2009). *Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs*. Groningen: GION, Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs, Rijksuniversiteit Groningen. (proefschrift)

Wolf, I. (2017). *Unintended consequences of education policy in Netherlands (growing) inequity as nobody's problem.* Background paper for *Growing United*, World Bank: Washington DC.

Duursma, E. (2014). Parental bookreading practices among families in the Netherlands. *Journal of Early Childhood Literacy,* 14, 435–458.

Elffers, L. (2011). *The transition to post-secondary vocational education. Students' entrance, experiences, and attainment.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. (proefschrift)

Fukkink, R.G., Jilink, L., & Oostdam, R.J. (2017). A meta-analysis of the impact of early childhood interventions on the development of children in the Netherlands: An inconvenient truth? *European Early Childhood Education Research Journal*. doi: 10.1080/1350293X.2017.1356579

Goldthorpe, J. H. (1996). Class analysis and the reorientation of class theory: The case of persisting differentials in educational attainment. *British Journal of Sociology.* 47, 481–505.\

IJsselgroep, 2018. *Monitor VVE Zaanstad 2016/2017*.

Inspectie van het Onderwijs (2016). *De kwaliteit van voor- en vroegschoolse educatie in de gemeente Zaanstad in schooljaar 2015-2016*. Gevonden op https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2016/08/24/zaanstad-2015-2016, 10/04/2018.

Inspectie van het Onderwijs (2017). *Staat van het onderwijs 2015/2016.* Gevonden op https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2017/04/12/staat-van-het-onderwijs-2015-2016, 06/04/2018

Kennisplatform Integratie & Samenleving (2016). *MBO en stagemarkt, wat is de rol van discriminatie*? Gevonden op: https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/mbo-stagemarkt-rol-van-discriminatie.pdf, 06/04/2018

Leseman, P., & Veen, A. (red.) (2016). *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen. Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek.* Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Mooij, A. J. (1980). Schoolproblemen en uitval in het voorgezet onderwijs. *Pedagogische Studiën*, 57, 369–382.

Oberon (2017). *Licht op schaduwonderwijs*. (Onderzoek in opdracht van MOCW) Gevonden op https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/10/30/licht-op-schaduwonderwijs, 15/03/2018.

OECD (2016). *Netherlands 2016: Foundations for the Future, Reviews of National Policies for Education*. Parijs: OECD Publishing.

Onderwijsraad (2014). *Overgangen in het Onderwijs*. Gevonden op https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2014/overgangen-in-het-onderwijs/volledig/item7086, 06/04/2018.

Resultaten gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek (2018).
Rumberger, R. W., & Larson, L. A. (1998). Student mobility and the increase risk of high school dropout. *American Journal of Education,* 107, 1–35.

Shavit, Y., & Blossfeld, H.P. (1993*). Persistent inequality. Changing educational attainment in thirteen countries*. Boulder, CO: Westview Press.

Tan, S. & Spies, H. (2014). '*Ik woon bijna heel mijn leven hier in deze ghetto'. Rotterdamse jongeren over sociale ongelijkheid en werkloosheid.* Utrecht: PlusConfidence.

Van de Werfhorst, H.G. (2007). Onderwijsinstituties in Nederland: gelijkheid, efficiëntie, allocatie en burgerschap? In: Jan Willen Duyvendak & Miriam Otto (eds), *Sociale Kaart van Nederland*. Assen: Boom Onderwijs.

Van de Werfhorst, H.G. & Hofstede, S. (2007). Cultural capital or relative risk aversion? Two mechanisms for educational inequality compared. *The British Journal of Sociology*, 58, 391–415.

Van de Werfhorst, H.G. & Mijs, J. J. B. (2007). *Onderwijsdifferentiatie en ongelijkheid. Nederland in vergelijkend perspectief.* (Rapport in opdracht van MOCW). Amsterdam: Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies.

Yeh, S. S. (2015). Two models of learning and achievement: An explanation for the achievement gap? *Teachers College Record*, *117*(12), [18156].

5 Arbeidsmarkt

Kernpunten

Scheidslijnen op de arbeidsmarkt verlopen langs meerdere dimensies (TNO/CBS, 2017): opleidingsniveau, leeftijd en geslacht. Er is in die zin geen sprake van een eenduidige tweedeling: deze verschillende scheidslijnen vallen onderling niet samen maar leiden tot verschillende segmenteringen van de arbeidsmarkt:

- De scheidslijn tussen vast en flexibel werk loopt vooral tussen ouderen en jongeren
- De scheidslijn tussen hoog- en laagbetaald werk loopt tussen hoog- en laagopgeleiden
- De scheidslijn tussen voltijdwerk en deeltijdwerk loopt tussen mannen en vrouwen

De term gesegmenteerde arbeidsmarkt is dus adequater dan de term duale arbeidsmarkt, die uitgaat van slechts twee segmenten. Waarbij de verschillen tussen sommige segmenten wel groeien (opleiding) terwijl andere verschillen juist weer kleiner worden (de arbeidsdeelname van vrouwen is in 25 jaar fors gestegen, SCP 2017).

5.1 Trends en ontwikkelingen[22]

- Laagopgeleiden **missen** niet alleen **de juiste beroepsvaardigheden** voor veel goedbetaalde beroepen. Bij een deel **schieten ook de algemene vaardigheden tekort**. Zo zijn er meer **laaggeletterden** onder hen dan gemiddeld (Fouarge et al. 2011), hebben zij vaker dan anderen een **taalachterstand**, doordat er relatief veel mensen onder hen zijn van niet-westerse herkomst, en is naar schatting maximaal ongeveer 25% verstandelijk beperkt. Daarnaast hebben zij meer gezondheidsproblemen dan gemiddeld, wat hen eveneens op achterstand zet op de arbeidsmarkt.

- **Laaggeschoolden** zijn dan ook minder vaak dan middelbaar en hoogopgeleiden actief op de arbeidsmarkt; **het werk dat ze doen is vaker tijdelijk en laagbetaald**, ze zijn **vaker werkloos en leven vaker in armoede**. De verschillen met de middelbaar en hoger opgeleiden zijn aanzienlijk. Zo was in 2013 12% van de laagopgeleide beroepsbevolking werkloos tegen 9% van de middelbaar opgeleide en 5% van de hoogopgeleide beroepsbevolking. Armoede kwam in 2012 bij 7,6% van de laagopgeleide beroepsbevolking, dat wil zeggen werkenden plus werklozen, voor. Onder middelbaar opgeleiden was toen 5,4% van de beroepsbevolking arm en onder hoogopgeleiden 4,2%.

- **Het werkloosheidspercentage ligt permanent hoger bij laagopgeleiden dan bij middelbaar en hoogopgeleiden**. Deze verhouding is tot op heden min of meer constant in de tijd. Een verschuiving lijkt wel zichtbaar bij de middelbaar opgeleiden. Tot 2003 waren de werkloosheidpercentages van middelbaar en hoogopgeleiden vrijwel gelijk en lagen beide een stuk onder die van laagopgeleiden. Sinds 2003 lijkt het werkloosheidspercentage van middelbaar opgeleiden af te wijken van de werkloosheid onder hoogopgeleiden, met name onder mbo 2 en 3.

- Volgens recente berichtgeving neemt de werkgelegenheid ‘in het midden’ af (Smits en De Vries 2015). Waar de skill-biased technologische ontwikkeling in het verleden vooral ten koste ging van werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt, zouden de laatste jaren **in toenemende mate de midden beroepen te lijden hebben van technologische ontwikkelingen**. Dit verschijnsel staat ook bekend onder de naam polarisatie of “zandlopereconomie” (Platform31, 2017). Er is een duidelijke relatie tussen het takenpakket van een beroep en de werkgelegenheidsontwikkeling. Beroepen in het middensegment omvatten relatief vaak routinematige taken, met name routinematige handvaardige taken, en het belang van deze taken is afgenomen dan wel deze taken zijn eenvoudiger te

[22] De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025, Marloes de Graaf e.a., SCP

automatiseren. De werkgelegenheid is sterker gestegen in beroepen met een hoog niveau van probleemoplossend vermogen.

- **De toegenomen werkgelegenheid in de laagst betaalde beroepen wordt vooral ingevuld door laagopgeleiden en jongeren**. Vooral jongeren onder de 20 jaar hebben tegenwoordig vaker betaald werk dan twintig jaar geleden vaak naast hun opleiding of studie en dat is vaak laagbetaald werk.
  Dit leidt **niet** per se tot meer arbeidsmarktongelijkheid tussen jongeren en ouderen, omdat jongeren na het voltooien van hun opleiding vaak alsnog doorstromen naar beter betaalde beroepen. Naast laagopgeleiden zijn ook middelbaaropgeleiden vaker dan voorheen werkzaam in de laagst betaalde beroepen.

- Aan de ene kant zijn er loopbanen met tijdelijke contracten die leiden tot een baan met een vast contract. Hoogopgeleiden profiteren vooral van deze succesvolle loopbanen. Echter, soms duurt de opstap naar een vast contract erg lang, en in sommige gevallen volgt er helemaal geen vast contract. Aan de andere kant leiden uitzend- en oproepwerk meestal tot stagnatie of degradatie. Jonge mensen die snel een uitzend- en vooral een oproepbaan krijgen, blijven vaak lang in dit soort werk hangen.

- **Oudere flexibele werknemers, met name degenen die ouder zijn dan 50 jaar, hebben een kleinere kans om een vaste baan te vinden dan jongere flexibele werknemers**. Een aanzienlijk deel van de 50-plussers verliest bovendien zijn baan binnen twee jaar na instroom in de flexibele schil.

- **Hoger opgeleide flexibele werknemers, maken vaker de transitie naar vast werk dan lager opgeleide werknemers. Zij raken ook minder vaak hun baan kwijt**.

- **Laagopgeleiden nemen minder deel aan leven lang leren dan middelbaar- en hoogopgeleiden, en het verschil in deelname lijkt de afgelopen jaren alleen maar groter te worden.** Onderzoek naar dit fenomeen beperkt zich vooralsnog tot de constatering dat laagopgeleiden inderdaad achterblijven.

5.2 Zaanstad: verdiepende analyse

Aanvullend op in literatuur gevonden trends/ontwikkelingen en al bekende cijfers presenteren we hieronder een verder verkennende analyse van de situatie in Zaanstad[23].

5.2.1 Arbeidsdeelname en opleidingsniveau

Arbeidsdeelname hangt ook in Zaanstad inderdaad samen met opleidingsniveau, zie tabel 4.1. Van de laagopgeleiden[24] geniet 27% een vorm van uitkering, van de middelbaar opgeleiden is dat 15% en van de hoogopgeleiden 7%. De arbeidsdeelname is omgekeerd evenredig respectievelijk 50%, 67% en 76%. Wat hierbij verder opvalt is dat het aandeel zelfstandig ondernemers/directeur grootaandeelhouders onder alle opleidingsgroepen ongeveer gelijk is.

In de tabel is ook zichtbaar dat de arbeidsdeelname onder middelbaar opgeleiden inderdaad lager ligt dan onder hoog opgeleiden. Deze is echter wel weer duidelijk hoger dan de arbeidsdeelname onder laag opgeleiden. In die zin is er (nog) geen “Zaanse zandloper-economie” te zien.

Tabel 4.1: Opleidingsniveau en belangrijkste inkomensbron huishoudens, 2016. Alle leeftijden, exclusief opleiding onbekend.

		Loon	Zelfstandig ondernemer/directeur-grootaandeelhouder	Uitkering (bijstand, ww, arbeidsongeschiktheid of overig)	Pensioenuitkering	Overig
Hoogst behaalde opleiding in een huishouden in 3 categorieen	Laag	50%	9%	27%	14%	1%
	Middelbaar	67%	8%	15%	9%	1%
	Hoog	76%	10%	7%	7%	1%
Total		65%	9%	16%	9%	1%
Nominal by Nominal						
	Cramer's V	0,184				

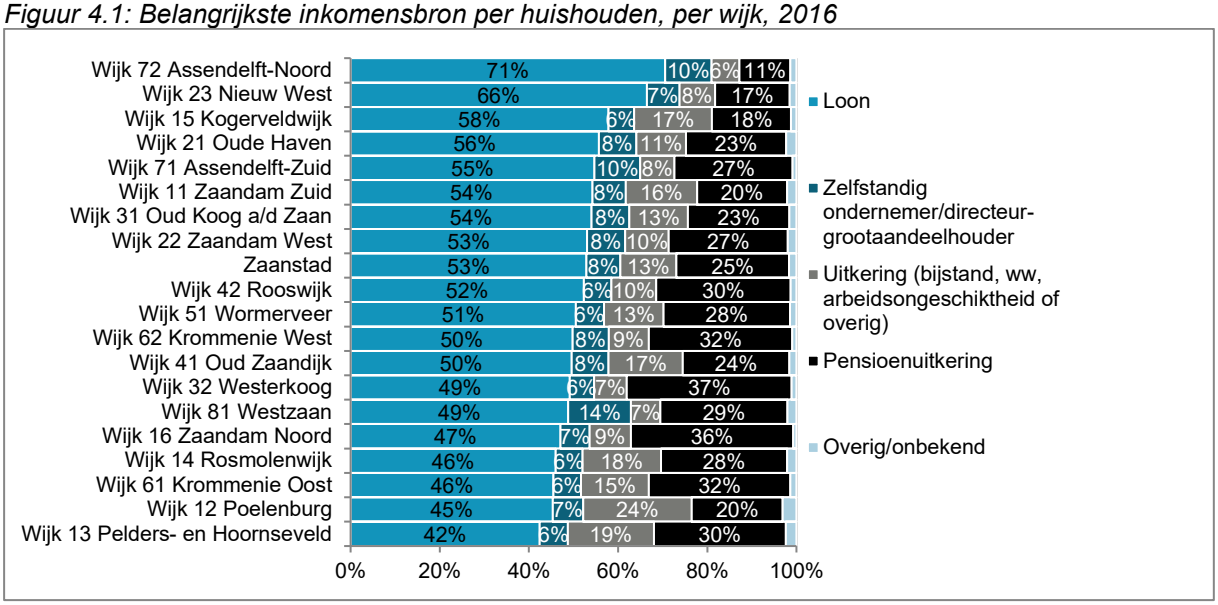
Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

5.2.2 Arbeidsdeelname op wijkniveau

Op wijkniveau zijn ook verschillen in arbeidsdeelname te zien. Voor een deel is die, zoals verwacht, hoog in wijken met een relatief hoog opgeleide en jonge bevolking (= minder vaak een pensioenuitkering als inkomensbron). Maar ook in de Kogerveldwijk is de arbeidsdeelname relatief hoog. Lage arbeidsdeelname is te zien in een aantal wijken waar het percentage uitkeringen en/of pensioenuitkeringen hoog is. In Westzaan valt het hoge aandeel zelfstandig ondernemers/directeur-grootaandeelhouders op.

[23] Resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
[24] NB: de tabel betreft alle huishoudens en leeftijden exclusief diegenen waarvan opleiding onbekend is (38%)

Figuur 4.1: Belangrijkste inkomensbron per huishouden, per wijk, 2016

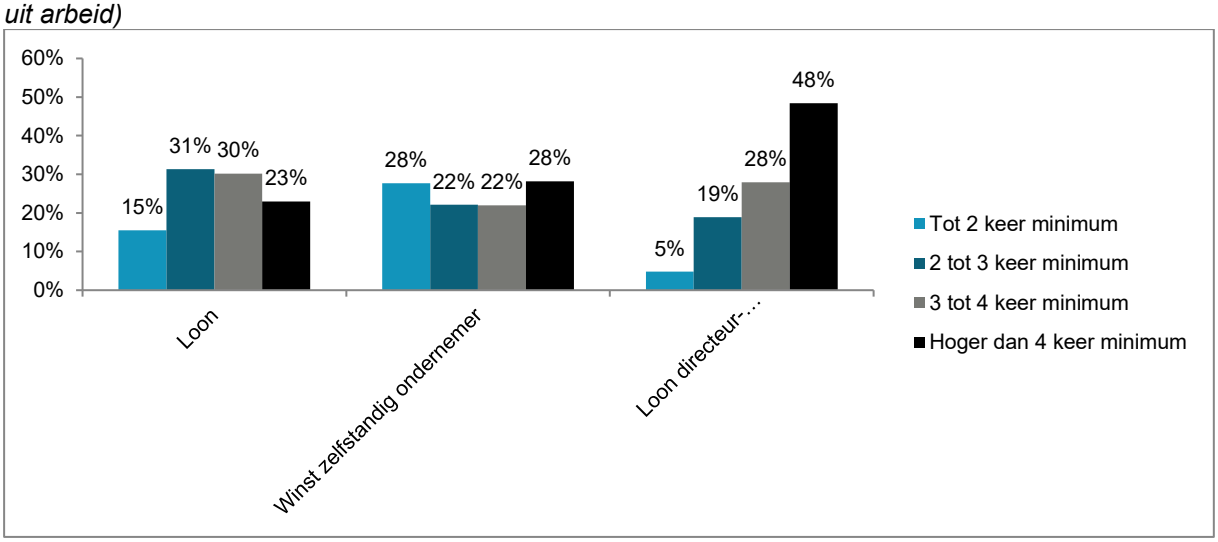
Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

5.2.3 Arbeidsdeelname en ongelijkheid in inkomensverdeling

Wanneer wordt gekeken naar ongelijkheid in inkomensverdeling per **soort** inkomen (uit arbeid), vallen een paar zaken op:

- Bij inkomen uit loon zijn de middengroepen (2 tot 4 keer sociaal minimum) het grootst. De ongelijkheid is hier relatief kleiner dan bij andere inkomensbronnen uit arbeid.
- Bij inkomen uit een zelfstandige onderneming valt op dat juist de “uiterste” groepen groot zijn; tot 2 keer sociaal minimum óf hoger dan 4 keer sociaal minimum. De ongelijkheid is hier dus groter.
- Bij inkomens die het CBS kenmerkt als “loon directeur-grootaandeelhouder” is ook sprake van ongelijkheid, maar dan anders: hier is de groep met een relatief hoog inkomen het grootst.

Figuur 4.2: Belangrijkste inkomensbron per huishouden en inkomensverdeling, 2016 (alleen inkomens uit arbeid)

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

5.2.4 Arbeidsdeelname: “werkende armen”

Tot slot wordt hieronder nog ingezoomd op een specifieke groep op de arbeidsmarkt: de “werkende armen”. “Werkend arm” is hier gedefinieerd als een huishouden met als belangrijkste inkomensbron inkomen uit loon of winst en met een huishoudinkomen tot het sociaal minimum (= 110% van het *wettelijk* sociaal minimum).
Hoe groot is die groep? In absolute zin betreft het in Zaanstad 1186 huishoudens, als percentage uitgedrukt is dit 3% van het aantal huishoudens met inkomen uit loon of winst uit zelfstandige onderneming. Dit is minder dan in Nederland gemiddeld: daar valt 4,6% van alle werkende mensen binnen de groep van werkende armen.

Het percentage werkende armen verschilt naar inkomstenbron: onder zelfstandig ondernemers ligt het percentage duidelijk hoger (12%) dan onder huishoudens met inkomen uit loon (2%). Eerder zagen we bij zelfstandig ondernemers al twee uitersten, namelijk twee relatief grote groepen met juist een lagere of een hoger inkomen (figuur 4.2).
Wanneer wordt gekeken naar achtergronden van deze groep zien we dat:

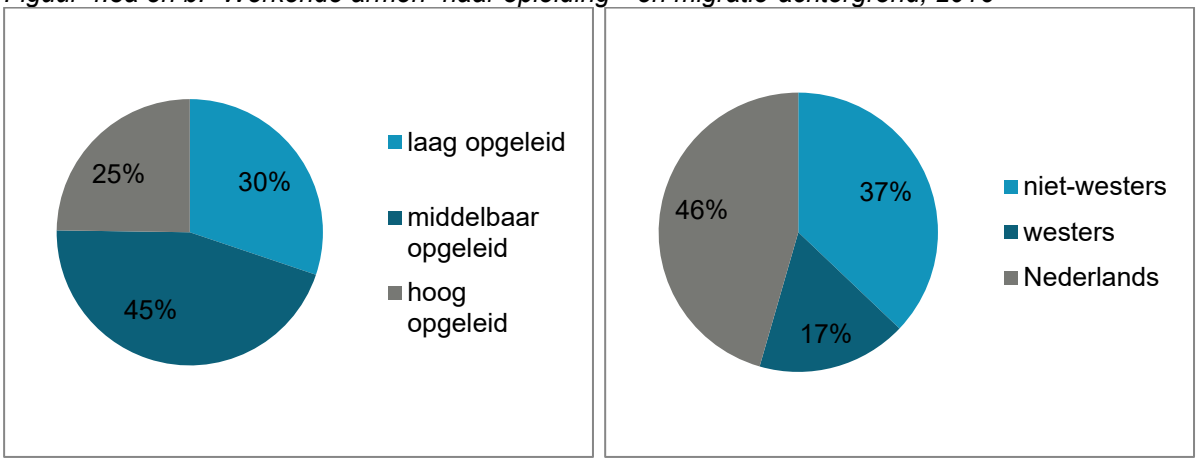
- Lager opgeleiden wat oververtegenwoordigd zijn en hoger opgeleiden wat ondervertegenwoordigd (figuur 4.3a)
- Mensen met een niet-westerse en westerse migratie-achtergrond oververtegenwoordigd zijn (figuur 4.3b)
- Verder zien we dat de werkende armen zo’n 16% uitmaken van alle minimahuishoudens: onbekend is hoeveel hiervan in beeld zijn bij de gemeente.

Tabel 4.3: Opleidingsniveau en belangrijkste inkomensbron huishouden, 2016 (alleen inkomens uit arbeid)

	Aantal huishoudens	Waarvan minima (aantal)	Waarvan minima (%)
Loon	35049	684	2%
Zelfstandig ondernemer	4096	502	12%
Totaal	39145	1186	3%

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Figuur 4.3a en b: “Werkende armen” naar opleiding[25] en migratie-achtergrond, 2016

Bron: resultaten zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

5.3 Aangrijpingspunten voor verandering

Mogelijkheden om de maatschappelijke ongelijkheid te verminderen die literatuur schetst:

- het verschil tussen de arbeidsmarktsegmenten proberen te verkleinen (bijvoorbeeld door ontslagbescherming vaste werknemers versoepelen en flexibele werknemers meer bescherming bieden);

[25] Minus categorie “opleiding onbekend”.

- het bevorderen dat mensen gemakkelijker van het ‘ongunstige’ naar het ‘gunstige’ segment kunnen doorstromen (zoals de Wet werk zekerheid probeerde met het aantal of maximale duur van contracten te beperken, maar in de praktijk niet zo uitpakt);
- een combinatie van verkleinen van verschillen tussen de arbeidssegmenten en het doorstromen van een ongunstiger naar een gunstiger segment.

Maatregelen die gericht zijn op het verkleinen van tegenstellingen, kunnen ook onbedoelde neveneffecten hebben, namelijk een verscherping van de scheidslijnen doordat verschillende scheidslijnen meer samenvallen:

“Dit is in essentie de paradox van de meritocratische samenleving, waarin ieders maatschappelijke positie gebaseerd is op persoonlijke ‘verdiensten’. Als je kansen in alle maatschappelijke domeinen alleen nog worden bepaald door je opleidingsniveau, wordt het voor personen met de laagste opleiding nog moeilijker om een volwaardige maatschappelijke positie te verwerven. Wie een verdere maatschappelijke tweedeling wil voorkomen, doet er dus goed aan bepaalde scheidslijnen in stand te houden om te voorkomen dat de samenhang tussen de verschillende dimensies van ongelijkheid sterker wordt.“[26]

5.4 Referenties

SCP, Boelhouwer, Bijl, Wennekers e.a. (2017). De sociale staat van Nederland. SCP, Den Haag.

SCP, Marloes de Graaf e.a. (2015). De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025. SCP, Den Haag.

Fouarge, D., W. Houtkoop en R. Van der Velden (2011). Laaggeletterdheid in Nederland. Resultaten van de
Adult Literacy and Life Skills Survey (all). Den Bosch/Utrecht/Maastricht: ecbo/roa.

Smits, W. en J. de Vries (2015). Toenemende polarisatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. In: Economisch Statistische Berichten, jg. 100, nr. 4701, p. 24-25.

Van Dijken, K. (2017) Stad in verandering en groei: belangrijke trends, ontwikkelingen en opgaven voor Zaanstad 2018 en verder. Platform31, Den Haag.

TNO/CBS (2017) De focus op ongelijkheid arbeidsmarkt op de Nederlandse Arbeidsmarkt. CBS, Den Haag.

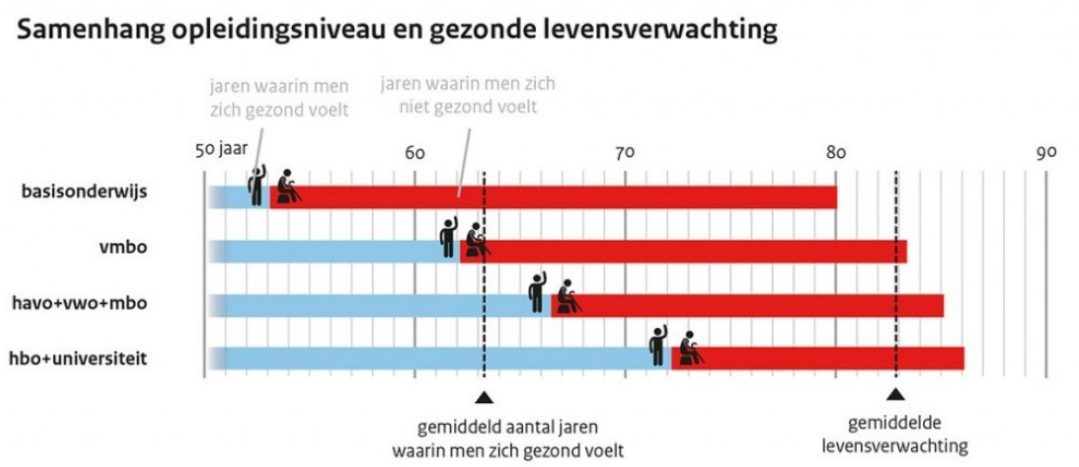
[26] TNO/CBS (2017) De focus op ongelijkheid arbeidsmarkt op de Nederlandse Arbeidsmarkt. CBS, Den Haag, p. 44

6 Sociaal economische verschillen in gezondheid en zorggebruik

Kernpunten

Gezondheid en zorggebruik zijn niet gelijk verdeeld over de bevolking. Mensen met een lagere sociaal economische status leven gemiddeld 7 jaar korter en 19 jaar in minder goede gezondheid dan mensen met een hogere sociaal economische status (Trendscenario Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018). De verwachting is dat het percentage mensen met een lage sociaal economische status dat zich gezond voelt afneemt tot 2040, terwijl verwacht wordt dat onder de mensen met een hoge sociaal economische status het aandeel dat zich gezond voelt stabiel blijft.

Zaanstad kent relatief veel mensen met een lage sociaal economische status. Bovenstaande verwachting zal dus een grote impact hebben op het zorggebruik in Zaanstad.

Bron: eengezondernederland.nl/rijksinstituut voor Volksgezondheid en milieu

6.1 Trends en ontwikkelingen

- Uit zowel nationaal als internationaal onderzoek komen in het algemeen verschillen in gezondheid (zorg en gebruik) naar voren die samenhangen met **sociaaleconomische status**. Deze sociaaleconomische gezondheidsverschillen zijn het resultaat van twee soorten effecten.[27] (Kunst, 2010):
    - De sociaaleconomische positie op een bepaalde leeftijd heeft invloed op de gezondheid in latere levensfasen (‘sociale causatie’).
    - Omgekeerd heeft de gezondheid op een bepaalde leeftijd invloed op de opleidingsloopbaan, de arbeidsmarktpositie en het verdiende en gespaarde inkomen op latere leeftijden (‘gezondheidsselectie’).
- Er bestaat verder samenhang tussen **laaggeletterdheid**, **lage gezondheidsvaardigheden** en **een slechtere gezondheid**. Geschat wordt dat in Nederland ongeveer een kwart van de bevolking geringe gezondheidsvaardigheden heeft. Hiermee wordt bedoeld het vermogen tot zelfzorg en zelfmanagement. Onder mensen met geringe gezondheidsvaardigheden zijn **laagopgeleiden, ouderen en mensen met een migratieachtergrond** sterk vertegenwoordigd.[28]

[27] Kunst AE. Een overzicht van sociaal-economische verschillen in gezondheid in Europa. In: De gezonde levensloop: Een geschenk van vele generaties. Amsterdam: Amsterdam University Press; 2010. 3. p. 39-57p.

[28] Pharos, Factsheet Sociaal economische gezondheidsverschillen

- Er bestaat ook samenhang tussen leefstijl en gezondheid. Een ongezonde leefstijl (zoals roken slechte voeding, onvoldoende bewegen) gaat samen met slechte gezondheid. Mensen met een **lage sociaal economische status** hebben over het algemeen een **ongezondere leefstijl**.

6.1.1 Indicatoren voor het meten van sociaal economische status in relatie tot gezondheid

In onderzoek naar de samenhang tussen sociaaleconomische status en gezondheid worden over het algemeen de indicatoren opleiding, inkomen of beroep genomen. Voor zover mogelijk wordt daar nog materiële welstand aan toegevoegd. Opleiding benadrukt vooral de culturele en cognitieve aspecten van sociaaleconomische status. Inkomen en materiële welstand leggen meer de nadruk op materiële aspecten zoals leefomstandigheden.

Opleiding
Het opleidingsniveau bepaalt vooral de toegang tot informatie en het vermogen om gebruik te maken van nieuwe informatie. Het is ook een belangrijke determinant van het inkomen en van het beroep en gaat daarmee deels vooraf aan deze beide andere componenten van sociaal-economische status[29]. Inkomen benadrukt de culturele en cognitieve aspecten van sociaaleconomische status. **Opleiding is een stabiel persoonskenmerk dat na de jeugd nauwelijks verandert**. In Nederlands onderzoek naar gezondheidsverschillen is opleiding de meest gebruikte indicator van sociaaleconomische status op individueel niveau.

- Opleiding is een sterkere voorspeller van gezondheid onder mannen en vrouwen uit de meeste leeftijdsgroepen, met uitzondering van 0-19 jarigen.
- Opleiding is iets beter dan inkomen in staat om gezondheidsverschillen tussen autochtone en allochtone volwassenen te verklaren.

Variabele opleiding: hoogst genoten opleiding ingedeeld in vijf groepen: (I) lager onderwijs, (II) lager beroepsonderwijs, (III) lager voortgezet onderwijs, inclusief MAVO en VWO3, (IV) hoger voortgezet onderwijs, inclusief HAVO, VWO en MBO en (V) hoger onderwijs, inclusief HBO en universiteit.

Inkomen
Inkomen benadrukt vooral de materiële aspecten zoals leefomstandigheden. Het inkomens- en welstandsniveau kan gedurende het leven sterk veranderen. Bij inkomen maakt het veel verschil of er sprake is van zelf gerapporteerd inkomen of dat gebruikte inkomensgegevens afkomstig zijn uit bronnen van de belasting. Het zelfgerapporteerde inkomen is bij sommige respondenten hoger en bij andere lager dan het inkomen uit fiscale bronnen.

Terwijl opleiding wordt opgevat als primair een individueel kenmerk, wordt het inkomen in de regel opgevat als een kenmerk van huishoudens. Het huishoudinkomen (gecorrigeerd voor aantal personen) blijkt echter een minder sterke relatie met gezondheid te hebben dan maten van individueel inkomen, zoals het besteedbare inkomen en het persoonlijke inkomen. Verklaringen die hiervoor in de literatuur worden gegeven zijn het feit dat het individuele inkomen een nauwere relatie heeft met de arbeidsmarktpositie en opleidingsniveau van individuele mannen en vrouwen. Verder wordt de relatie tussen inkomen en gezondheid voor een deel bepaald door gezondheidsselectie (gezondheid beïnvloedt inkomen) en deze selectie-effecten werken direct in op het individuele inkomen van mensen.

- Inkomen is een sterkere voorspeller in de verklaring van het vóórkomen van meer gezondheidsproblemen onder allochtone kinderen en kinderen uit éénoudergezinnen.

Variabele inkomen: huishoudinkomen gecorrigeerd voor de samenstelling en het aantal personen in het huishouden (kind telt anders mee dan een volwassene)

Beroep
Het beroep beïnvloedt deels de factoren waarop ook inkomen en opleiding invloed hebben en voegt daar nog specifieke voordelen aan toe van bepaalde beroepen zoals prestige, voorrechten, macht en ook sociale en technische vaardigheden. Beroep is echter een indicator die zelden wordt gebruikt in

[29] Van Oyen, H., Deboosere, P., Lorant, V., & Charafeddine, R. (2011). Sociale ongelijkheden in gezondheid in België. Gent: Academia Press.

onderzoek omdat gegevens hierover zelden beschikbaar zijn. En daarnaast het indelen van beroepen een intensieve en tijdrovende bezigheid is.

Materiele welstand
Gezondheidsverschillen naar materiele welstand zijn vergelijkbaar met die naar inkomen en gelden voor alle leeftijden. Veel gebruikte indicatoren van materiele welstand zijn woningbezit (huur/koop) en de waarde (WOZ) van de bewoonde woning. Bij voorkeur wordt gebruik gemaakt van één samengestelde maat waarin woningbezit is gecombineerd met woningwaarde.

Zowel inkomen, woningwaarde als woningbezit hebben een belangrijke effect op gezondheid, die voor een groot deel onafhankelijk zijn van de invloed van de andere kenmerken. Een combinatie van deze drie indicatoren laat grote gezondheidsverschillen zien, met vooral meer gezondheidsproblemen onder mensen die een gemiddeld tot laag inkomen hebben én een goedkope huurwoning bewonen. Gezondheidsverschillen naar woningwaarde en -bezit worden gevonden onder mannen en vrouwen van alle leeftijdsgroepen, met de meeste gezondheidsproblemen onder huurders van goedkopere woningen. Er is sprake van een interactie tussen inkomen en woningkenmerken, met extra veel gezondheidsproblemen onder mensen met laag inkomen die bovendien wonen in goedkopere huurwoningen. Deze interactie is vooral toe te schrijven aan de concentratie van bijzondere bevolkingsgroepen, zoals alleenstaanden en etnische minderheden.

Variabelen voor materiele welstand zijn: (I)WOZ- waarde van de bewoonde woning en (II) betreft de bewoonde woning een huur of koopwoning. Aanbevolen wordt de indeling in 9 woningklassen, deze indeling kan desgewenst worden ingedikt tot een indeling in 3 brede klassen (bezitter dure woningen, middengroep, huurders goedkope woningen). De groep “armen” kan bijvoorbeeld worden geïdentificeerd aan de hand van (a) een inkomen in de onderste 40 procent en (b) bewoning van een huurhuis met een WOZ waarde in de onderste 40 procent.

6.1.2 Indicatoren voor het meten van gezondheid zelf

De ervaren gezondheid is een samenvattende maat van de gezondheid. Het is een subjectieve maat, respondenten maken zelf een inschatting van hun gezondheid en wegen hier zowel fysieke als mentale aspecten mee. De ervaren gezondheid is een veelgebruikte maat in onderzoek. Vooral als het de relatie betreft met sociaal economische aspecten.

Tegenwoordig gaat het bij gezondheid vooral ook om het vermogen van mensen zich aan te passen aan de uitdagingen van het leven en zelf regie te voeren over het leven. Óók als er sprake is van een ziekte, aandoening of beperking.

Zelf ervaren gezondheid
Hoe is over het algemeen uw gezondheid? (I) zeer goed, (II) goed (III) gaat wel (IV) slecht of (V) zeer slecht

Beperkingen/aandoeningen
De tweede indicator is het antwoord van respondenten op de vraag “"Heeft u last van één of meer langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps?" (I) ja (II) nee “.

Interessante weetjes
→ Relatief goede gezondheid van mensen in de laagste inkomensdeciel. In deze groep worden minder vaak gezondheidsproblemen gerapporteerd dan door mensen in de tweede en derde inkomensdeciel. Vermoedelijk speelt hier een rol dat mensen in de laagste inkomensgroep relatief gunstig scoren op sommige andere persoonskenmerken. Het inkomen alleen is dus niet voldoende voor de identificatie van sociaaleconomische groepen met de meeste gezondheidsproblemen.
Om gezondheidsverschillen gericht aan te pakken is het nodig om inzicht te hebben in zowel de omvang als de aard van sociaal-economische gezondheidsverschillen. Een eerste beeld[30]:

- In Nederland geeft 76% aan een (zeer) goede ervaren gezondheid te hebben tegenover 74% van de inwoners in Zaanstad.

[30] Bron: ROS-Wijkscan

- 34% van de inwoners in Nederland heeft een of meer langdurige aandoeningen tegenover 36% in Zaanstad.
- Voor wat betreft leefstijl is de lichamelijke activiteit van Zaanse inwoners als je kijkt naar het voldoen aan de norm gezond bewegen vergelijkbaar met het gemiddelde van Nederland, maar het percentage wekelijkse sporters is onder Zaanse inwoners lager (48% versus 51%). Ook telt Zaanstad een hoger aandeel mensen met overgewicht (51% versus 49%).

6.2 Zaanstad: verdiepende analyse

Aanvullend op in literatuur gevonden trends/ontwikkelingen en al bekende cijfers over gezondheid (bijvoorbeeld van de GGD) presenteren we hieronder een verder verkennende analyse van de situatie in Zaanstad op basis van cijfers over gebruik van de Zorgverzekeringswet[31]. Hierbij wordt vooral ingezoomd op gebruik van de (volwassenen)GGZ omdat dit meer inzicht geeft in een voor gemeentelijk beleid belangrijke groep.

6.2.1 ZVW en GGZ-zorg

Vrijwel alle Zaanstedelingen maken gebruik van de ZVW (tabel 5.1). De totale kosten daarvan bedroegen in 2015 meer dan 288 miljoen euro. 6588 mensen maakte gebruik van GGZ-zorg binnen de ZVW, dat was op dat moment 4,3% van de Zaanse bevolking. Het leeuwendeel van de kosten voor GGZ-zorg kwam voor rekening van specialistische GGZ-zorg.

Tabel 5.1: Aantallen en kosten ZVW en GGZ, 2015

	N	Sum	Mean
ZVW kosten totaal	147.860	€ 288.473.238	€ 1.951
ZVW kosten GGZ totaal	6.588	€ 27.042.447	€ 4.105
Kosten van basis-GGZ-zorg binnen de basisverzekering	1.996	€ 2.585.585	€ 1.295
Kosten van specialistische GGZ-zorg binnen de basisverzekering	4.951	€ 24.456.862	€ 4.940

Per wijk zijn verschillen in de gemiddelde kosten per gebruiker zichtbaar (tabel 5.2). Toch zijn de verschillen, vergeleken met bijvoorbeeld arbeidsdeelname per wijk (figuur 4.1 in hoofdstuk 4) relatief beperkt. Wel is zichtbaar dat een aantal wijken met gemiddeld hogere inkomens (als proxy voor sociaal-economische status; Nieuw West, Assendelft-Noord, Krommenie-West) gemiddeld lagere kosten kennen. Er is echter geen eenduidige een-op-een relatie tussen inkomen en zorggebruik: in Westerkoog (een wijk met ook relatief hoge inkomens) zijn de kosten weer hoger dan het gemiddelde en in Oud Zaandijk (waar het inkomen niet zo hoog ligt) liggen de kosten weer relatief laag. Door effecten van sociaal-economische verschillen loopt waarschijnlijk ook een leeftijdseffect: de correlatie tussen leeftijd en kosten ZVW is 0,149 [32]. Verdere relaties tussen sociaal-economische verschillen en ZVW-gebruik in het algemeen zijn in dit kader niet apart onderzocht, wel specifiek voor GGZ-gebruik.

[31] Resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op eigen berekeningen door de Gemeente Zaanstad/Onderzoek en Statistiek op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

[32] Pearson correlatie-coëfficiënt.

Tabel 5.2: Aantallen en kosten ZVW per wijk, 2015

	Gebruik	Kosten	
Wijk	Aantal	Sum	Gemiddeld
11 Zaandam Zuid	12.349	€ 24.144.027	€ 1.955
12 Poelenburg	7.928	€ 16.023.398	€ 2.021
13 Pelders- en Hoornseveld	10.335	€ 24.035.033	€ 2.326
14 Rosmolenwijk	7.653	€ 17.693.412	€ 2.312
15 Kogerveldwijk	4.328	€ 7.423.348	€ 1.715
16 Zaandam Noord	6.362	€ 14.612.559	€ 2.297
21 Oude Haven	4.506	€ 7.749.750	€ 1.720
22 Zaandam West	7.557	€ 15.272.961	€ 2.021
23 Nieuw West	12.118	€ 19.682.500	€ 1.624
31 Oud Koog a/d Zaan	4.515	€ 7.959.554	€ 1.763
32 Westerkoog	6.330	€ 13.717.880	€ 2.167
41 Oud Zaandijk	2.973	€ 6.889.644	€ 2.317
42 Rooswijk	5.406	€ 11.060.881	€ 2.046
51 Wormerveer	11.423	€ 25.652.213	€ 2.246
61 Krommenie Oost	7.617	€ 16.580.741	€ 2.177
62 Krommenie West	9.047	€ 16.620.031	€ 1.837
71 Assendelft-Zuid	7.509	€ 12.690.973	€ 1.690
72 Assendelft-Noord	15.392	€ 21.803.893	€ 1.417
81 Westzaan	4.512	€ 8.860.440	€ 1.964
Total	147.860	€ 288.473.238	€ 1.951

6.2.2 Specialistische GGZ-zorg op wijkniveau

In absolute aantallen is het gebruik van specialistische GGZ-zorg in Zaandam Zuid, Pelders- en Hoornseveld en Wormerveer het hoogst (tabel 5.3). In percentages uitgedrukt zijn Oud Zaandijk en Pelders- en Hoornseveld de wijken met het meeste gebruik. Door de oogharen heen bekeken is het gebruik relatief laag in wijken met wat hogere inkomens (Nieuw West, Westerkoog, Krommenie West, Assendelft-Zuid- en Noord en Westzaan).

Tabel 5.3: Aantallen en kosten specialistische GGZ-zorg per wijk, 2015

	Gebruik		Kosten	
Wijk	Aantal	% van bevolking	Totaal	Gemiddeld p/client
11 Zaandam Zuid	475	3,6%	€ 2.171.210	€ 4.571
12 Poelenburg	332	3,9%	€ 1.371.681	€ 4.132
13 Pelders- en Hoornseveld	440	4,0%	€ 2.083.305	€ 4.735
14 Rosmolenwijk	303	3,7%	€ 1.541.467	€ 5.087
15 Kogerveldwijk	181	3,9%	€ 849.831	€ 4.695
16 Zaandam Noord	232	3,5%	€ 1.470.698	€ 6.339
21 Oude Haven	154	3,2%	€ 568.665	€ 3.693
22 Zaandam West	299	3,8%	€ 1.326.813	€ 4.438
23 Nieuw West	346	2,7%	€ 1.692.121	€ 4.891
31 Oud Koog a/d Zaan	159	3,3%	€ 949.899	€ 5.974
32 Westerkoog	175	2,7%	€ 890.599	€ 5.089
41 Oud Zaandijk	137	4,4%	€ 995.554	€ 7.267
42 Rooswijk	200	3,6%	€ 1.094.628	€ 5.473
51 Wormerveer	442	3,7%	€ 2.348.449	€ 5.313
61 Krommenie Oost	301	3,8%	€ 1.450.424	€ 4.819
62 Krommenie West	241	2,6%	€ 926.871	€ 3.846
71 Assendelft-Zuid	147	1,9%	€ 661.778	€ 4.502
72 Assendelft-Noord	272	1,7%	€ 1.183.424	€ 4.351
81 Westzaan	115	2,5%	€ 879.444	€ 7.647
Total	4.951	3,2%	€ 24.456.862	€ 4.940

6.2.3 Specialistische GGZ-zorg in relatie tot sociaal-economische verschillen

Voor specialistische GGZ-zorg is bekeken in welke groepen in Zaanstad het gebruik relatief hoog of laag ligt (tabel 5.4). Dan valt op dat naast de in literatuur (en eerder in dit hoofdstuk) genoemde factoren zoals inkomen en opleiding ook een aantal andere naar voren komt. Zo valt op het hogere gebruik in eenpersoonshuishoudens op, dat is meer dan twee keer zo groot is als gemiddeld voor de hele Zaanse bevolking. Ook het gebruik onder vrouwen, en daarbinnen vrouwen met een niet-westerse migratie-achtergrond, valt op. Migratie-achtergrond zelf speelt een beperkte rol, de verschillen tussen groepen in GGZ gebruik zijn verder relatief beperkt. Verder is een relatie met leeftijd gevonden: gebruik van specialistische GGZ-zorg ligt (mogelijk tegen-intuïtief) het hoogste in de groep 30 tot 50 jarigen en het laagste in de groep mensen van 65 jaar of ouder. Verder lijken geld (en

een hogere opleiding) hier inderdaad gelukkig te maken, als we iets van causaliteit mogen veronderstellen: huishoudens met een hoog inkomen hebben een laag gebruik en vice versa. Bij opleiding valt op dat het gebruik onder mensen met een lage of middelbare opleiding even hoog ligt. Onder mensen met een hogere opleiding komt inderdaad minder gebruik voor.

Tabel 5.4: specialistische GGZ-zorg en sociaal-economische kenmerken: groepen met hoog en laag gebruik, 2015

groepen met relatief HOOG gebruik specialistische GGZ		groepen met relatief LAAG gebruik specialistische GGZ	
	% gebruikers		% gebruikers
Hele Zaanse bevolking	**3,2%**	**Hele Zaanse bevolking**	**3,2%**
Personen...		Personen...	
in een eenpersoonshuishouden	6,5%	*in een huishouden met een inkomen hoger dan 4 x minimum*	1,9%
die vrouw zijn met Turkse niet-westerse migratieachtergrond	5,6%	*in een gehuwd huishouden met kinderen*	2,0%
in minimumhuishouden	5,4%	*met overige niet-westerse migratieachtergrond*	2,4%
met schuld	5,3%	*in de leeftijd van 65 jaar of ouder*	2,5%
in de leeftijd 30 tot 50 jaar	5,2%	*die man zijn*	2,7%
met Turkse niet-westerse migratieachtergrond	4,6%	*met hoge opleiding*	2,8%
in eenouderhuishouden	4,0%	*zonder schuld*	2,9%
die vrouw zijn	3,7%		
met lage of middelbare opleiding	3,7%		
met niet-westerse migratie-achtergrond	3,6%		

6.3 Aangrijpingspunten voor verandering

Uit de literatuur komen verschillende adviezen voor de aanpak van gezondheidsverschillen als gevolg van sociaal economische status. Deze zijn gegroepeerd rondom de onderstaande vier aangrijpingspunten:

- Maatregelen gericht op het verkleinen van de verschillen in opleiding (zoals VVE, voorlichting, volwassenenonderwijs, brede school etc.).
- Maatregelen gericht op het negatieve effect van gezondheid op opleiding, beroep of inkomen (zoals extra inzet gemeenten bij re-integratie mensen met een beperking).
- Maatregelen gericht op verbeteren van woon- en werkomstandigheden en leefstijl (zoals speel- en sportvoorzieningen in achterstandswijken, verbeteren binnenmilieu woningen en inzet op gezonde leefstijl).
- Maatregelen gericht op betere en effectievere toegang zorg, zoals wegnemen van financiële barrières in de toegang tot zorg of inrichten speciale spreekuren.

Belangrijk is een goede mix van maatregelen en goede regievoering in de keten. Het advies is om bij de inzet van interventies in ieder geval aan te sluiten bij de vindplaats. Dit kan een achterstandswijk zijn, een school, een wijkteam, of bijvoorbeeld een moskee.

6.4 Referenties

Kunst AE (2010). Een overzicht van sociaal-economische verschillen in gezondheid in Europa. In: De gezonde levensloop: Een geschenk van vele generaties. Amsterdam: Amsterdam University Press;. 3. p. 39-57p.

Pharos (2014). Factsheet Sociaal economische gezondheidsverschillen. Pharos, Expertisecentrum gezondheidsverschillen, Utrecht.
http://www.pharos.nl/documents/doc/factsheet_sociaal_economische_gezondheidsverschillen.pdf

RosWijkscan. https://www.roswijkscan.nl/home?ReturnUrl=%2f

RIVM (2018). Trendscenario Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018.
https://www.vtv2018.nl/trendscenario

Van Oyen, H., Deboosere, P., Lorant, V., & Charafeddine, R. (2011). Sociale ongelijkheden in gezondheid in België. Gent: Academia Press.

7 Wonen

Kernpunten

Scheidslijnen op de woningmarkt worden bepaald door het aanbod en door wensen en keuzemogelijkheden. Hierbij staat de toegang in de regio voor bepaalde groepen (bijvoorbeeld lage inkomens, middeninkomens en starters) steeds meer onder druk.
Scheidslijnen op de woningmarkt zorgen óók voor ruimtelijke uitsortering op verschillende schaalniveau's (regio, stad, wijk en buurt). Dit is niet nieuw en er worden ook al langer op verschillende manieren pogingen gedaan om hier op te sturen (menging, woonbeleid aandachtswijken, sloop/nieuwbouw, etcetera). Er lijkt consensus onder geraadpleegde auteurs te zijn dat de pogingen tot meer menging van verschillende inkomensgroepen weinig tot geen effect hebben op de veronderstelde sociale mobiliteit van individuele personen en huishoudens. Anderzijds wordt het belang van contacten, het elkaar tegen (kunnen) komen, wel onderschreven: het is van belang voor de sociale stabiliteit (in het hoofdstuk "samenleven" wordt hier ook aandacht aan besteed).

7.1 Trends en ontwikkelingen

Er zijn meerdere scheidslijnen te identificeren die ongelijkheid in kansen op de woningmarkt met zich meebrengen. Dit heeft enerzijds te maken met de woningmarkt zelf en anderzijds met de wensen en keuzemogelijkheden van individuele huishoudens. Anders gezegd: met het krachtenveld van vraag en aanbod. Ook beweegt en verandert dat krachtenveld de laatste jaren behoorlijk. Het verschil in kansen tot toegang op de woningmarkt zorgt ook voor ruimtelijke uitsortering van verschillende groepen mensen. Hierdoor bestaan en ontstaan ruimtelijke scheidslijnen.

7.1.1 De woningmarkt: een bijzondere markt

De woningmarkt kent een aantal bijzondere kenmerken[33]:

- De "producten" op deze markt zijn bijzonder: woningen worden gekenmerkt door de lange bestaansduur, fixatie aan een plek en de benodigde grote investeringen. Hiermee is deze markt niet bijzonder flexibel: de verandering (aan de aanbodkant) komt langzaam tot stand. En is nieuwbouw eenmaal tot stand gekomen, dan blijft ze voor een zeer lange tijd deel uit maken van de woningvoorraad.
- De (Nederlandse) woningmarkt kent een zeer intensieve overheidsbemoeienis met een grote invloed op de toegankelijkheid van de woningmarkt. Deze bemoeienis kent een lange geschiedenis, te beginnen met de Woningwet van 1901, waarin de volkshuisvesting een "Zaak" werd van het Rijk en een "Taak" van de gemeente. Vanaf de jaren negentig is de woningmarkt steeds meer richting "gewone" marktwerking gestuurd. Nog steeds heeft overheidsbeleid op dit terrein verregaande invloed. De afgelopen jaren is het beleid erop gericht de rol van de sociale huurwoningen van corporaties te beperken en de invloed van markt te vergroten.
  Voorbeelden: er gelden door overheidswege opgestelde bouwvoorschriften; er is de hypotheekrente-aftrek; er zijn beleidsmaatregelen in verband met het scheefwonen; corporaties zijn jarenlang gestimuleerd delen van het eigen woningbezit te verkopen; verhuurdersheffing (corporaties worden beperkt tot hun kerntaak);
- Er zijn nogal verschillende soorten spelers actief op de woningmarkt (met verschillende belangen): institutioneel (overheid, corporaties), marktpartijen (grote en kleine beleggers) en particulieren.

[33] De woningmarkt is het krachtenveld van vraag naar en aanbod van woonruimte in een bepaald gebied. Het aanbod van woonruimte bestaat uit woonruimte die gekocht en gehuurd kan worden. Een woningmarkt kent minder vrijheid dan andere economische krachtenvelden, omdat de overheid regels stelt aan de kwaliteit van de woonruimte en aan de huurprijzen die gevraagd mogen worden. Ook past woonruimte zich minder makkelijk aan veranderende vraag naar woonruimte. De lange bestaansduur van een woning, de fixatie aan de plaats en de benodigde grote investering in één keer tekenen de woningmarkt (Wikipedia).

7.1.2 Keuzemogelijkheden van huishoudens

Op hoofdlijnen wordt de toegang tot de woningmarkt voor individuele huishoudens bepaald door de volgende factoren:

- Voor de hand liggend maar daarom niet minder belangrijk: het inkomen en de vermogenspositie van huishoudens bepalen voor een héél groot deel de mate van toegang tot en mogelijke keuzes op de woningmarkt.
- De samenstelling van de woningvoorraad (in een zoekgebied) bepaalt mede de keuzemogelijkheden van individuele huishoudens. Deze keuzemogelijkheden zijn ongelijk verdeeld, vooral samenhangend met de genoemde verschillen in inkomens maar ook door de samenstelling van de woningvoorraad in een gebied. Hierdoor vindt (vaak) ruimtelijke uitsortering plaats: toegang tot bepaalde woningen bepaalt voor een belangrijk deel de samenstelling van het de huishoudens in een gebied. Ruimtelijke effecten komen verderop in dit hoofdstuk nog apart aan bod.
- De woningvoorraad is verdeeld over de sociale en particuliere huur- en de koopsector.
    - Binnen de huursector bestaan scheidslijnen voor (gereguleerde) sociale huur, geliberaliseerde huur voor het middensegment en dure vrije sectorhuur. In met name de sociale huursector, zijn er diverse regelingen voor bijzondere doelgroepen te onderscheiden die de toegang voor deze groepen beogen te reguleren, maar daarmee ook de toegang voor andere groepen beïnvloeden (langere wachttijden).
    - Woningen in de koopsector kunnen worden ingedeeld naar bereikbare koop, middeldure koop en dure koop. Voor hypotheken geldt sinds de crisis op de woningmarkt van 2008 dat er een maximumhoogte aan het te lenen bedrag geldt. Dit wordt bepaald door de hoogte van het huishoudensinkomen en de waarde van het koophuis. De verdeling van de woningmarkt over deze diverse scheidslijnen zijn van invloed op de keuzemogelijkheden van huishoudens.

7.1.3 Ontwikkelingen op de woningmarkt

Naast *kenmerken* van de woningmarkt zijn er (vrij recente) *ontwikkelingen* op de woningmarkt die scheidslijnen beïnvloeden en veranderen/verscherpen.

- De regulering in de sociale huursector is één van deze ontwikkelingen. Na de recente financiële crisis is een hervormingsagenda door de rijksoverheid voor de huursector opgesteld. Op de agenda stond een aantal maatregelen. Een van de maatregelen voorbeeld is dat van de vrijkomende sociale huurwoningen 90% (tot 2020 80%) moet worden toegewezen aan huishoudens die tot de doelgroepen van het toewijzingsbeleid horen. Dit zijn de huishoudens met een inkomen tot aan de EU-grens (€ 36.165 in 2017). Voor huishoudens in deze lage inkomensgroep is daarmee de toegankelijkheid van de sociale huursector geregeld. Het heeft wél gevolgen voor wachttijden. Deze worden langer.
- Het scheefwonen[34] van huishoudens met een hoger inkomen in een sociale huurwoning wordt tegengegaan met de maatregel dat men een inkomensafhankelijke huurverhoging opgelegd krijgt. In theorie ontstaat er dan bij huishoudens een grotere verleiding (of aanleiding) om uit te kijken naar een koopwoning.
- In relatieve omvang is de sociale huursector gekrompen: vanaf de jaren negentig is sterk ingezet op het stimuleren van het eigen woningbezit. Hierdoor is de relatieve omvang van de koopsector toegenomen en in samenhang hiermee is de druk op de sociale huursector toegenomen.
- Daarnaast beïnvloeden: activiteiten van beleggers en particuliere eigenaren op aanzienlijke wijze de verdeling én de toegankelijkheid (betaalbaarheid) van de woningmarkt. Zeker de laatste jaren: woningen worden als investering gekocht om te kunnen verhuren: “buy to let”. Door de activiteiten van beleggers en particuliere woningeigenaren worden de prijzen opgedreven en dreigen met name huishoudens met een middeninkomen tussen de wal en het schip te vallen. Wonen in de stad (in casu Amsterdam) wordt mede hierdoor steeds minder toegankelijk voor deze groep. Vooral starters worden hierdoor min of meer gedwongen om een relatief dure huurwoning te betrekken of om elders een woning te zoeken. Voor de jongere huishoudens met een dure

[34] Doorgaans wordt bedoeld dat de bewoners in een te goedkoop huurhuis wonen. Het inkomen van de huurder past dus niet bij de huurprijs en de kenmerken van de woning

huurwoning geldt bovendien dat hoge woonlasten hen belemmeren voldoende te kunnen sparen voor de aankoop van een woning.

7.1.4 Ruimtelijke effecten van ontwikkelingen op de Zaanse woningmarkt

Met betrekking tot segregatie op de woningmarkt worden drie kwetsbare groepen onderscheiden:
- huishoudens met lage inkomens, aangewezen op de sociale huurmarkt.
- starters met een korte woonduur en een (nog) laag inkomen, die alleen kunnen huren in het hogere huursegment (met een hoge woonquote[35] tot gevolg en daardoor beperkte middelen om te sparen voor een koopwoning).
- segment huishoudens met een middeninkomen; het aantal woningen (zowel betaalbare koop- als huur) voor deze groepen is beperkt. Verwacht wordt dat deze groep nog eens extra in de knel komt omdat vooral deze groep geraakt wordt door de veranderende arbeidsmarkt (technologisering) en verdwijning van functies.

In het onderzoeksrapport 'Verschillen, ongelijkheid en segregatie' van Atlas van Gemeenten wordt ingegaan op de set aan keuzemogelijkheden die een huishoudens tot zijn beschikking heeft op de woningmarkt. Deze wordt bepaald door inkomen, locatie, aanbod en voorkeuren en heeft invloed op de mate van segregatie van groepen mensen. De verdeling van woningen naar huur en koop (en naar type) is ongelijk verdeeld over de ruimte. Er is juist sprake van een sterke mate van clustering van dezelfde type woningen op bepaalde plekken. Het gecombineerde effect van de ruimtelijke structuur van de woningmarkt en de verschillen in keuzemogelijkheden en voorkeuren wordt door de auteurs in het rapport[36] 'structurele segregatie' genoemd. Met betrekking tot segregatie worden er twee belangrijke oorzaken gegeven:
- 'in-situ'-veranderingen, ofwel ontwikkelingen van de zittende bevolking
- selectieve migratie, die wordt beïnvloed door woningmarktfactoren en kenmerken van de regionale woningvoorraad, waardoor de bevolkingssamenstelling kan veranderen.

De Zaanse woningmarkt wordt sterk beïnvloed door een dergelijke structurele segregatie op de regionale woningmarkt, en dan met name door ontwikkelingen op de woningmarkt in Amsterdam. In een breder perspectief gezien functioneert de woningmarkt momenteel in de regio (opnieuw) als een roltrap, met een grote instroom in Amsterdam van jongeren, studenten en pas afgestudeerden, én een uitstroom van vooral gezinnen uit Amsterdam naar regiogemeenten. De vraag naar woonruimte is zeer hoog en wordt (mede door realisering van uitgestelde verhuiswensen) alsnog worden gerealiseerd. In de MRA is er daardoor sprake van een snelle bevolkingsgroei, die naar verwachting onverminderd groot blijft.

In algemene bewoordingen kan worden vastgesteld dat hoe goedkoper de woningvoorraad in de regio van bestemming is, hoe lager het gemiddelde inkomen van de huishoudens die er naartoe verhuizen. Dat effect wordt versterkt door de samenstelling van de verhuisstromen. Naar regio's met een goedkopere voorraad aan ruimere woningen, zoals Zaanstad (en Almere en Lelystad) verhuizen veel gezinnen met lage inkomens of eenoudergezinnen met een lager of middelbaar opleidingsniveau[37].

In de MRA bestaat er dus een ruimtelijke scheidslijn: in het zuidelijk deel van de Metropoolregio bestaat de woningvoorraad relatief meer uit woningen in het duurdere segment, hebben relatief meer huishoudens een hoger inkomen en wordt dit nog eens versterkt door de verhuisbewegingen van huishoudens met een hoger inkomen hier naar toe (vanuit Amsterdam). In het noordelijke deel van de regio én in Almere en Lelystad is de woningvoorraad relatief goedkoper, hebben huishoudens vaker een gemiddeld lager gemiddeld inkomen. Naar dit deel van de regio verhuizen relatief meer huishoudens met een gemiddeld lager inkomen (vanwege de financiële bereikbaarheid).

[35] Percentage van het inkomen dat met aan de woonlasten kwijt is

[36] Atlas voor Gemeenten; Verschillen, ongelijkheid en segregatie 2015

[37] Verkenning woningmarkt Metropoolregio Amsterdam , 2017

7.1.5 Indicatoren relevant voor ontwikkelingen van de woningmarkt

- samenstelling en ontwikkeling van de woningvoorraad (naar WOZ-waarde, verdeling eigendomssituatie; ontwikkeling op wijk- en buurtniveau)
- vraag versus aanbod (WiMRA)- tweejaarlijks regionaal enquête-onderzoek
- wachttijden corporaties
- tekorten op delen van de markt (analyse RIGO[38])

7.1.6 Indicatoren relevant voor ruimtelijke uitsortering (effect van de woningmarkt)

- ontwikkeling en samenstelling (diversiteit) bevolking (per wijk/buurt)
- sociale cohesie
- nieuwbouw en effecten op de bevolkingssamenstelling
- spanning op de woningmarkt: ontwikkeling WOZ-waarden en stijging verkoopprijzen op de woningmarkt (analyse van ontwikkelingen)
- mate van concentratie van etnische groepen (kan juist beperkend zijn voor een bredere maatschappelijke integratie)
- inkomens huishoudens (ontwikkeling, diverse groepen) wijk- en buurtniveau inclusief mate van concentratie van lage inkomens
- regionale analyses (selectieve migratie)

7.2 Aangrijpingspunten voor verandering

Uit de literatuur en beleidsstukken komen verschillende adviezen voor maatregelen voor de woningmarkt.

- Voor (kwetsbare) doelgroepen tot bepaalde inkomensgrenzen: toegang waarborgen.
- Bevorderen van de doorstroming;
- Realiseren van betaalbare woningvoorraad (MRA-agenda);
- Diverse en toegankelijke woningmarkt (menging van verschillende woningtypes en prijscategorieën);
- woningcorporaties moeten zich (ook) weer meer richten op de middeninkomens (door betaalbare huurwoningen te bouwen voor de middeninkomens. Gemeenten kunnen bijdragen aan grondverwerving (of herbestemming van leegstaande gebouwen) én locaties bestemmen voor huur in plaats van koop; corporaties moeten meer bijdragen aan de leefbaarheid en geïntegreerd bouwen ter voorkoming van segregatie;
- Ontwikkeling van segregatie niet versterken: investeren in goede vestigingsvoorwaarden (bijv. bereikbaarheid en onderwijs) in kwetsbare gebieden;
- In aandachtswijken (kwetsbare wijken) beleid voeren ter verbetering van de positie van de bewonerssamenstelling, zoals door middel van interventies in de woningvoorraad en in de openbare ruimte. Uit onderzoek van het SCP[39] blijkt dat men name de herstructurering (vervangende nieuwbouw) de meest effectieve interventie is.

Noties bij aangrijpingspunten voor verandering:
Discussie is er over de effecten van soorten interventies, o.a. over meer menging in wijken en buurten. Volgens socioloog Miltenburg[40] blijft 'de buurt een ruimtelijke uitsortering van bestaande ongelijkheden in de maatschappij, ondanks al het buurtmengingsbeleid'. Het is volgens haar van

[38] RIGO; Beschouwing van de Zaanse woningmarkt (op basis van WiMRA 2015)

[39] SCP (2011). Wonen, wijken en interventies.

[40] E. Miltenburg (2017). Het mengen van buurten bestendigt bestaande ongelijkheid, Sociale Vraagstukken.

belang dat ruimtelijke segregatie van arm en rijk moet worden vermeden in verband met de sociale stabiliteit in de samenleving. Zij pleit voor een meer individuele aanpak:

> *"De buurt verbeteren of de sociaaleconomische positie van de buurtbewoners bevorderen zijn twee totaal verschillende beleidsdoelstellingen. Hoewel het gemiddelde van een buurt relatief gemakkelijk te verbeteren is door een meer gevarieerd woningaanbod te realiseren, zit de uitdaging er nu juist in om de oorspronkelijke, individuele bewoners meer kansen te bieden. Voor het bieden van meer kansen is fysiek ingrijpen in de woningvoorraad niet voldoende: een meer individuele aanpak via scholing en voorlichting is noodzakelijk aangezien de oorzaak van sociaaleconomische ongelijkheden niet ligt in de buurt waar iemand woont".*

Platform31 en RIGO[41] laten in een onderzoek zien dat stedelijk vernieuwingsbeleid in wijken geen tot weinig invloed heeft op sociale stijging van individuele bewoners, maar wél op ander vlak succesvol kan zijn. Door sloop van sociale huurwoningen van matige kwaliteit en nieuwbouw van middeldure huur- en koopwoningen stijgt het gemiddelde buurtinkomen. De vele herstructureringsingrepen bestrijken echter nooit een hele buurt en op lager schaalniveau vallen effecten vaak weg. Effecten van sloop en nieuwbouw zijn 'uitermate lokaal'. Hun conclusie: stedelijk vernieuwingsbeleid is niet succesvol in het verbeteren van sociale mobiliteit, maar leidt wel tot resultaten m.b.t. het verbeteren van de leefomgeving.

[41] Platform 31 (2017). Kwetsbare wijken in beeld.

7.3 Referenties

Meijer, R. (2017). Scheefgroei en tweedeling op de Nederlandse huizenmarkt. Stichting Onderzoek Marktinformatie.

Miltenburg, E. (2017). Het mengen van buurten bestendigt bestaande ongelijkheid, Sociale Vraagstukken. https://www.socialevraagstukken.nl/ongelijkheid-komt-niet-door-de-buurt-waar-iemand-woont/

OIS Amsterdam (2017). Wonen in de Metropoolregio Amsterdam. OIS Amsterdam, Amsterdam.
Ponds, R. e.a. (2015). Verschillen, ongelijkheid en segregatie. Utrecht: Atlas voor Gemeenten.

Rijk, M. de. In de markt kun je niet wonen. De Groene Amsterdammer.
https://www.groene.nl/artikel/in-de-markt-kun-je-niet-wonen

RIGO (2016). Beschouwing van de Zaanse woningmarkt (op basis van WiMRA 2015)
https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leefbaarheid/voortgang-wijkenaanpak

SCP (2011). Wonen, wijken en interventies.

Platform 31 (2017) Kwetsbare wijken in beeld.

MRA (2017). Verkenning woningmarkt Metropoolregio Amsterdam.

8 Samenleven

Kernpunten

Literatuur signaleert mogelijke verwijdering tussen twee “sociaal-culturele families”. De belangrijkste scheidslijn tussen deze families is opleidingsniveau, in tegenstelling tot oude scheidslijnen als arbeid versus kapitaal of confessioneel versus seculier.
In zichzelf wordt een verschil in opleidingsniveau niet als “onrechtvaardig” ervaren maar de gevolgen ervan zijn wel aanwezig: er lijken minder contacten te bestaan tussen mensen met verschillende opleidingsniveaus. Dit kan een bedreiging zijn voor enerzijds de kansen van mensen met minder “verbindende” contacten (= tussen groepen, en dit betreft veelal lager opgeleiden), met name voor onderling begrip, sociale cohesie en samenleven. Opmerkelijk is dat de oorzaak althans deels lijkt te liggen in een tendens tot afzondering onder hoger opgeleiden.
De buurt lijkt het belangrijkste schaalniveau om onderlinge contacten te stimuleren: dit niveau is vooral voor lager opgeleiden van belang.
Daarnaast kan veranderend overheidsbeleid verschillend uitpakken per buurt of wijk, afhankelijk van de “weerbaarheid” van de bevolking. Dit kan een reden zijn om na te denken over per groep of gebied gedifferentieerd (sociaal) beleid.

8.1 Trends en ontwikkelingen

Inleiding
Eventuele ongelijkheid kan op verschillende manieren worden bekeken. In een recent rapport van SCP en WRR[42] (p.23) wordt gesproken over verschillen tussen groepen in materiële en fysieke zin (bijvoorbeeld welvaart, gezondheid, onderwijs, arbeidsmarkt), verschillen in attitudes, verschillen in organisaties en tenslotte over **sociale afstand tussen groepen**. Dit hoofdstuk gaat over met name over het laatste thema: sociale afstand, of omgekeerd, **samenleven**. De hoofdvraag daarbij is: is er sociale afstand tussen groepen, en zo ja, hoe ziet dat er dan uit? Een tweede vraag is: is er iets aan te doen?

Ten aanzien van sociale afstand/contacten tussen groepen schrijven SCP en WRR: “door feitelijk contact en de uitwisseling van opvattingen, leert men omgaan met verschillen en ontstaat er wederzijds begrip.” [43] (p. 217). Of omgekeerd, minder contact kan leiden tot gebrek aan begrip en dat kan mogelijk bijdragen aan het ontstaan van problemen. Waar mogelijk en relevant worden ook daar mee samenhangende verschillen in attitudes en organisaties die in literatuur zijn gevonden beschreven.

Is er in Nederland sprake verschillen tussen groepen en zo ja, langs welke lijnen?
SCP en WRR concluderen in “Gescheiden werelden?” (en bijvoorbeeld ook SCP zelf in de “Sociale Staat van Nederland 2017”) dat er op dit moment in Nederland geen sprake is van tweedeling in Nederland en waarschuwen ook voor het al te makkelijk benoemen van groepen langs maatschappelijke scheidslijnen:

> *“Het benoemen van groepen op basis van sociaal-culturele verschillen kan uitwerken als een self-fullfilling prophecy omdat burgers of politici zich naar het vocabulaire gaan voegen. Om deze redenen hebben wij enige huiver om het begrip al te makkelijk te gebruiken.” (p.23)*

Beide instituten constateren eerder twee “sociaal-culturele families” met daartussen grote middengroepen:

> *“We constateren in Nederland weliswaar sociaal-culturele verschillen, maar niet twee scherp afgebakende maatschappelijke blokken. Eerder zien we twee tegengestelde sociaal-culturele ‘families’, waartussen zich echter ook grote middengroepen bevinden. Toch is alertheid*

[42] Gescheiden Werelden?, SCP/WRR, 2014
[43] Gescheiden Werelden?, SCP/WRR, 2014

geboden, want meerdere signalen wijzen op een mogelijke toenemende verwijdering tussen beide groepen." (p.10)

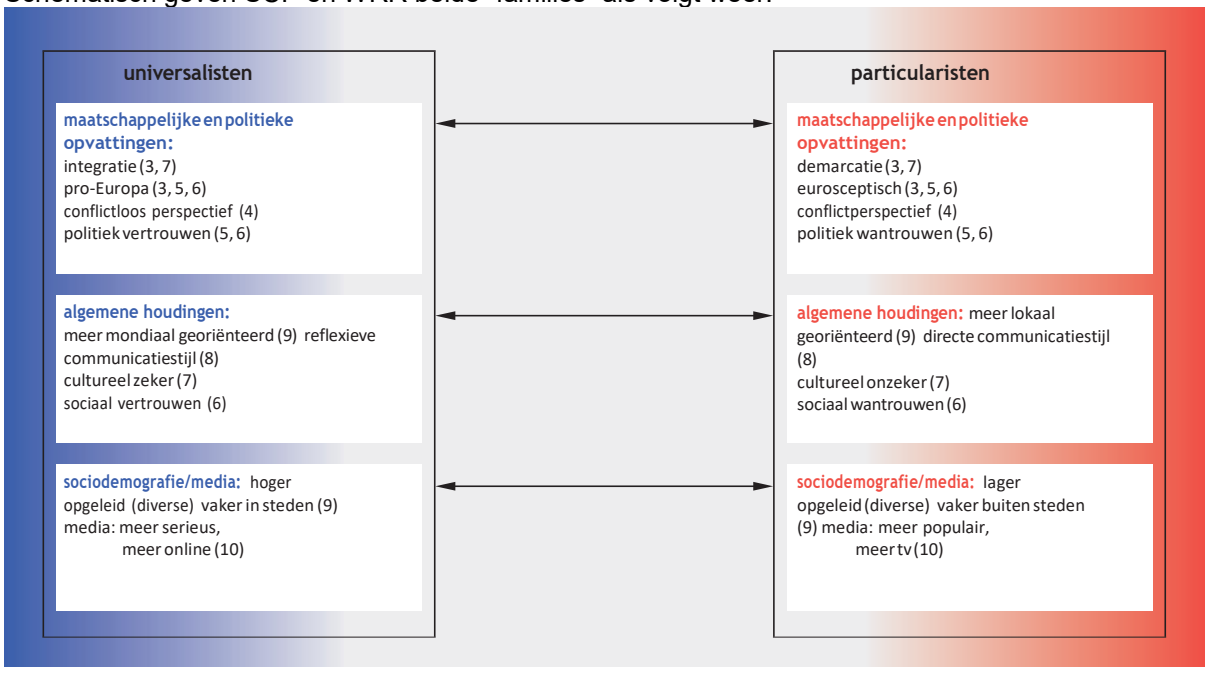
Geconstateerde verschillen hangen volgens SCP en WRR in het hedendaagse Nederland niet zozeer samen met oudere scheidslijnen als arbeid versus kapitaal of confessioneel versus seculier, maar meer met opleidingsniveau[44].

Hoe zien deze twee families, of liever deze twee uitersten van een continuüm, er uit? SCP en WRR onderscheiden "universalisten" en "particularisten":

- Universalisten zijn redelijk positief ten opzichte van andere culturen, diversiteit, open grenzen en de Europese Unie. Ze zijn vaker hoger opgeleid, hebben meestal grote sociale netwerken, vaker internationale ervaring, stemmen relatief vaak D66 of Groen Links (maar ook regelmatig VVD of PvdA). Ze wonen vaker in (universiteits)steden en houden van "hogere" cultuurvormen. Ze hebben vaker "politiek vertrouwen", wat betekent dat ze het idee hebben dat de politiek naar hen luistert. Ze hebben meestal meer cultureel "kapitaal"[45] (opleiding, kennis en vaardigheden) en sociaal kapitaal (netwerken, relaties).
- Particularisten zien vooral nadelen van open grenzen, immigratie en de Europese Unie. Het lidmaatschap van de "eigen" groep staat voorop bij het toedelen van rechten en sociale voorzieningen (er is een "wij" en een "zij"), men is meer lokaal georiënteerd, ze stemmen vaker op de PVV of de SP, maar stemmen ook vaak niet. Ze zijn trots op nationale/lokale gewoonten en tradities. Ze zijn veelal lager of middelbaar opgeleid en hebben kleinere (en lokalere) socialere netwerken. Ze wonen vaker buiten steden en in naoorlogse arbeiderswijken. Ze voelen zich vaker onzeker over grote veranderingen en voelen zich vaker in de steek gelaten door de politiek. Ze hebben meestal minder cultureel "kapitaal" (opleiding, kennis en vaardigheden) en sociaal kapitaal (netwerken, relaties).

Afgezien van de hierboven beschreven sociaal-culturele verschillen in attitudes en opvattingen weten we dat opleidingsniveau ook samenhangt met meer materiele zaken als inkomen, gezondheid of kansen op de arbeidsmarkt, wat in de voorgaande hoofdstukken beschreven is.

Schematisch geven SCP en WRR beide "families" als volgt weer:

Bron: Gescheiden Werelden?, SCP/WRR, 2014

[44] Bij lager- en hogeropgeleiden gaat het meestal om lo tot en met vmbo respectievelijk hbo/wo, met weglating van het tussenniveau (mbo, havo, vwo).

[45] Begrippen uit de sociologie. Cultureel en sociaal kapitaal kunnen worden "verzilverd" in een verhoging van de levensstandaard en/of maatschappelijke status.

Ongelijkheid in opleidingsniveau: onrechtvaardig?
We weten nu dat "ongelijkheid" in Nederland, voor zo ver aanwezig, zich vrij goed laat beschrijven langs lijnen van opleidingsniveaus. Zijn verschillen in opleidingsniveau in zichzelf "onrechtvaardig"? In eerder onderzoek is dit gevraagd aan inwoners van Nederland:

> *"SCP-onderzoek naar burgerperspectieven (Den Ridder et al. 2012) liet in 2012 zien dat ondervraagden de tegenstelling naar opleidingsniveaus de belangrijkste maatschappelijke tegenstelling vonden. Anders dan bij andere tegenstellingen, zoals autochtoon-allochtoon of arm-rijk, ervaren de meesten die echter niet als een conflict."p.25,*

Opmerkelijk is dus, op het eerste gezicht, dat deze tegenstelling wordt onderkend maar door de meesten niet als "probleem" wordt gezien. Op het tweede gezicht is dit echter niet zo vreemd:

> *"Opleidingsniveaus zijn ook nog geen expliciete bron van verbondenheid en identificatie, zoals religie en klasse dat in het verleden wel waren. Identificatie langs opleidingslijnen is in ons land nog niet heel sterk, al is deze groter onder hoger- dan onder lageropgeleiden." p.25,*

En:

> *"In een meritocratische samenleving is een laag opleidingsniveau eerder een 'bewijs van onvermogen' dan een positieve bron van identificatie (vgl. Elchardus 2012b: 337). Hogeropgeleiden, op hun beurt, voelen tot nu toe een zekere gêne om zich op hun opleidingsniveau en goede smaak te laten voorstaan, al zijn ze zich zeer bewust van de verschillen," (zelfde pagina).*

Ongelijkheid in opleidingsniveau: leidt dit tot sociale afstand?
Verschillen in opleidingsniveau worden op zichzelf dus niet als problematisch gezien. Maar leiden ze tot meer sociale afstand? De onderzoekers van SCP en WRR denken van wel en schrijven onder anderen in "Gescheiden werelden?":

- *… wat veel Nederlandse hoger- en lageropgeleiden cultureel verbindt (is) een egalitair ethos. Dit maakt lageropgeleiden relatief immuun voor culturele hiërarchie. Door zich nadrukkelijk egalitair te presenteren of zelfs te wijzen op het gebrek aan humor van hogeropgeleiden bewaken zij hun zelfrespect (p. 209)*
- *Veel hogeropgeleiden uitten zich weliswaar distinctief ten opzichte van lagere klassen, maar voelden zich hier niet prettig bij. Het druist in tegen het egalitaire ideaal van de samenleving dat zij tegelijkertijd koesterden. Ze wilden zichzelf presenteren als een ontwikkeld persoon met een goede smaak, maar ook als een inclusief en open iemand. Ze vertoonden distinctie, maar tegen wil en dank. (p.203)*
- *… het erfgoed van de jaren zestig heeft zich verspreid onder de hele Nederlandse bevolking. Het verzet tegen gezag werd gezaghebbend. Juist de hoger geplaatsten riepen iedereen op zich tegen de autoriteiten te keren. Geen wonder dat het juist de hogeropgeleiden zijn die zich verslikken in de tegenstrijdige eisen van cultureel egalitarisme en culturele waarde, met alle hiërarchische connotaties van dien (cf. Tonkens en Uitermark 2006). De makkelijkste oplossing voor de pijnlijke tegenstelling tussen een egalitaire ideologie en een gelijktijdig geloof in culturele hiërarchie en de superioriteit van de eigen smaak, op een klein en dichtbevolkt oppervlak, is waarschijnlijk vermijding. Ofwel: vergroting van de sociale afstand (p.210)*

Het lijkt er op dat hogeropgeleiden *zelf* een conflict ondervinden tussen twee verschillende soorten waarden: enerzijds egalitarisme, anderzijds een hogere waardering van de eigen (culturele) normen en waarden. En als strategie vervolgens kiezen voor het zich afsluiten van (de wereld van) lageropgeleiden. Dergelijke vermijding is ook gemakkelijker geworden: instituties als kerk of politieke partij hebben aan belang ingeboet als platform voor sociale menging, fragmentatie en liberalisering van het medialandschap hebben geleid tot een groot "keuzemenu" (alleen het NOS-journaal wordt nog redelijk goed bekeken door zowel hoger- als lager-opgeleiden) en Nederland kent internationaal gezien een erg vroege scheiding tussen opleidingsniveau's. De mogelijkheid bestaat dat netwerken hiermee steeds meer gescheiden raken.

Opleidingsniveau en sociale contacten
Of contacten tussen hoger- en lageropgeleiden daadwerkelijk beperkt zijn (of raken) is ook beschreven in "Gescheiden Werelden".

- Ten eerste is een "harde" maat die vaak wordt gebruikt voor integratie, huwelijken tussen leden van twee of meer groepen, ook (niet recent) bekend voor huwelijken tussen hoger- en lager-opgeleiden: 85% van de samenwonende of gehuwde partners heeft (bijna) hetzelfde onderwijsniveau (Boelens en Sinkeldam 1999). p. 217.

- Ook is onderzoek gedaan naar de netwerken van mensen met verschillende opleidingsniveau's in de Survey of the Social Networks of the Dutch (ssnd, editie 2013).

Hieruit blijkt dat mensen de meeste contacten hebben met mensen met hetzelfde opleidingsniveau (tabel 9.1)

Tabel 9.1

Contacten tussen opleidingsniveaus (in aantallen en in procenten)[a]

		opleidingsniveau netwerklid (n = netwerkleden)		
		laag	midden	hoog
opleidingsniveau respondent:	laag (n = 348)	1.307 (55%)	662 (28%)	417 (18%)
	midden (n = 274)	615 (25%)	1.065 (43%)	794 (32%)
	hoog (n = 360)	498 (14%)	870 (24%)	2.332 (63%)

a Horizontaal gepercenteerd. Chi^2 1883,9; df4, p < .000.

Bron: SSND 2013 (n = 982 respondenten en 8560 relaties)

Bij nadere beschouwing blijken werk en de buurt belangrijke omgevingen om contacten op te doen (tabel 9.2). Voor lager opgeleiden is de buurt de belangrijkste omgeving, voor middelbaar en hoger-opgeleiden is dat werk. Voor de laatste twee groepen is de buurt overigens ook niet onbelangrijk, voor lager opgeleiden valt op dat familie een grotere rol speelt. Opvallend is dat publieke gelegenheden, school/opleiding en clubs/organisaties een relatief beperkte rol spelen.

Tabel 9.2

Alledaagse contexten waarin contacten worden opgedaan, naar opleidingsniveau (in procenten van alle respondenten en per opleidingsniveau)[a]

	opleidingsniveau				
Context	allen	laag	midden	hoog	verschil significant?
school/opleiding	5	3	5	7	ja
Werk	29	19	31	32	ja
Familie	12	17	13	8	ja
Buurt	27	35	25	25	ja
club/organisatie (sport, muziek, kerk)	11	10	11	12	nee
vrienden (feest, thuis, vakantie)	15	16	15	14	nee
publieke gelegenheid (ook schoolplein)	6	7	7	6	ja

a Leesvoorbeeld: lageropgeleiden doen 3% van hun contacten in de opleiding op, hogeropge- leiden 7%. In totaal hebben mensen gemiddeld 5% van hun huidige netwerkleden tijdens de opleiding leren kennen. De percentages van de kolommen tellen niet op tot 100, omdat soms meer dan één context per netwerklid is genoemd.

Bron: SSND 2013 (n = 1067)

Tenslotte is in tabel 9.3 te zien in welke drie contexten het vaakst netwerkleden met een bepaald opleidingsniveau worden ontmoet. Voor lager opgeleiden is de buurt een opvallend belangrijke ontmoetingsplek voor andere mensen van alle opleidingsniveaus. Middelbaar- en hoger-opgeleiden ontmoeten mensen met hun eigen (of een hoger) opleidingsniveau vooral op werk.

Een verdere analyse van de gegevens laat zien dat vooral het opleidingsniveau van een persoon de hoeveelheid contact bepaalt met personen met al dan niet hetzelfde opleidingsniveau. Over het algemeen bestaat in literatuur sowieso consensus dat individuele kenmerken veel belangrijker zijn dan verschillen tussen buurten voor het verklaren van verschillen tussen mensen[46] (p.11). De onderzoekers van SCP en WRR onderscheiden echter ook een bescheiden effect van de opleidingssamenstelling van de mensen in de woonomgeving (gemeente) op contacten:

> *"Met iedere procent meer laagopgeleiden in een gemeente nemen de odds op het hebben van een laagopgeleid netwerklid met 4 tot 6% toe; dit geldt voor alle opleidingsniveaus van de bewoners" [1] (p. 224)"*

Tabel 9.3
De populairste contexten voor het opdoen van netwerkleden met een bepaald opleidingsniveau, naar opleidingsniveau (in rangorde)[a]

	opleidingsniveau netwerklid		
opleidingsniveau respondent	laag	midden	hoog
laag	1. buurt	1. buurt	1. buurt
	2. familie	2. werk	2. werk
	3. vrienden	3. vrienden	3. vrienden
midden	1. buurt	1. werk	1. werk
	2. werk	2. buurt	2. buurt
	3. familie	3. familie	3. vrienden
hoog	1. buurt	1. buurt	1. werk
	2. vrienden	2. werk	2. buurt
	3. familie	3. vrienden	3. vrienden

a Leesvoorbeeld: laagopgeleide respondenten doen contacten met laagopgeleide netwerkleden het vaakst in buurt (1), familie (2) en bij vrienden (3) op. Met midden- en hoogopgeleide netwerkleden doen ze dat vooral in de buurt (1), op het werk (2) en bij vrienden (3).

Bron: SSND 2013 (n = 1067)

Belang van contacten tussen groepen
In diverse literatuur (bijvoorbeeld Putnam[47], 2000) wordt het belang van onderlinge banden in de benadrukt in de vorm van 'sociaal kapitaal'. Putnam's stelling is dat mensen en groepen mensen naast fysiek kapitaal (bijvoorbeeld geld) en menselijk kapitaal (bijvoorbeeld opleiding) ook sociaal kapitaal tot hun beschikking hebben: het geheel van banden binnen en tussen groepen mensen. Het beschikbare sociaal kapitaal kan zowel door individuen als door groepen worden gebruikt, bijvoorbeeld om individuele belangen (het vinden van een baan) of collectieve belangen (een CAO afsluiten) te behartigen. Sociaal kapitaal zou ook een belangrijke rol kunnen spelen in het mogelijk maken van democratie.

Binnen 'sociaal kapitaal' maakt Putnam onderscheid tussen 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal. 'Bonding' kapitaal heeft betrekking op connecties binnen homogene groepen en 'bridging' kapitaal op connecties tussen (leden van) verschillende homogene groepen. Zowel 'bonding' als 'bridging' kapitaal zouden een belangrijke bijdrage te leveren aan sociale cohesie.

[46] Ponds, R. e.a. (2015). Verschillen, ongelijkheid en segregatie. Utrecht: Atlas voor Gemeenten.

[47] Bowling Alone, Robert D. Putnam, 2000

Ook SCP en WRR besteden aandacht aan dit onderscheid en noemen dit “sterke” (bonding) en “zwakke” (bridging) bindingen. Uit de eerder genoemde Survey of the Social Networks of the Dutch blijkt dat lageropgeleiden duidelijk minder kennissen hebben in hogere beroepsgroepen. Gechargeerd: een jurist kent altijd wel een productiemedewerker, maar een productiemedewerker kent meestal geen jurist. SCP en WRR schrijven ook:

> *“Opvallend is verder dat lageropgeleiden beduidend minder kennissen noemen dan hogeropgeleiden. Kennissen zijn in vergelijking met vrienden en familieleden zwakke bindingen. Via zwakke bindingen komen echter nieuwe bindingen in het netwerk tot stand; zwakke bindingen zijn tevens belangrijk voor integratie omdat ze meer vertakt zijn en verder reiken door de verschillende sociale lagen. Indien men vooral sterke bindingen (en vooral met soortgelijken) onderhoudt is de cohesie in de samenleving laag – er zijn dan nauwelijks bruggen tot andere sociale werelden. Dit betekent ook dat er nauwelijks uitwisseling van ideeën, meningen of houdingen plaatsvindt tussen verschillende sociale groepen.” [1] (p.229)*

Conclusie 1
Een eerste conclusie en advies van SCP en WRR is dat **gemengd wonen zou kunnen bijdragen aan het hebben van contacten tussen hoger- en lager-opgeleiden**. Hoewel veel literatuur geen positieve effecten constateert van gemengd wonen op “hogere” doelen als het volgen van een opleiding of het verkrijgen van werk (op sociale stijging en mobiliteit, dus), doen SCP en WRR dit wel voor basaal onderling contact:

- *Indien men de sociale werelden van hoger- en lageropgeleiden dichter bij elkaar wil brengen zou men waarschijnlijk het best kunnen beginnen bij de woonbuurt: buurten zijn – hoewel vaak homogeen samengesteld – een belangrijke sociale mixer. Wil men scheidslijnen tussen lager- en hogeropgeleiden verzachten zou men daarom gemengd wonen en gemeenschappelijke buurtactiviteiten moeten stimuleren. Ook al zijn de effecten van aanbod, van contexten, klein, ze zijn er en bieden een kans voor beleid.*

Met de eerder genoemde neiging van hogeropgeleiden om zich terug te trekken zou dergelijk aanbod zich mogelijk óók op deze groep moeten richten.

Samenleven: verschillen buurten en wijken in “kwetsbaarheid”?
Afgezien van contacten tussen hoger- en lager- opgeleiden kunnen we het vraagstuk “samenleven” nog op en een andere manier bekijken. In Rotterdam is onderzoek gedaan[48] naar de vraag of een zich uit het sociale domein terugtrekkende (landelijke) overheid kan leiden tot meer ongelijkheid tussen buurten en wijken. De auteurs vragen zich af of:

> *“…geprivilegieerde burgers die veelal in de betere buurten van de stad wonen beter in staat zijn om de gevolgen van het terugtrekken van de overheid uit het sociale domein op te vangen dan bewoners van de meest kwetsbare buurten van de stad. Juist hier waar de problemen en dus de behoefte aan actieve burgerparticipatie het grootst is, zouden bewoners veelal onvoldoende over de vereiste competenties (sociale netwerken, bureaucratische vaardigheden, enz.) beschikken om maatschappelijk actief te worden.“ p. 2*

Ook SCP en WRR besteden in de Sociale Staat van Nederland (2017) aandacht aan verschillen tussen mensen in burgerparticipatie, specifiek aan vrijwilligerswerk. Enkele bevindingen:

- *“Dit hoofdstuk laat zien dat er weinig aanwijzingen zijn dat de maatschappelijke inzet en betrokkenheid van Nederlanders de afgelopen kwart eeuw zijn toegenomen. Het beeld is vrij stabiel en als er al trends kunnen worden waargenomen, zijn die minimaal en soms tegenstrijdig.” p. 233*
- *“Opvallend is dat het percentage vrijwilligers dat zich inzet voor buren, bejaarden en gehandicapten het laatste meetjaar wat gedaald lijkt te zijn, ondanks dat er, juist op dit terrein, een steeds groter beroep wordt gedaan op de zelfredzaamheid van burgers, bijvoorbeeld vanuit de Wmo.” p. 223*
- *Hogeropgeleiden, ouderen en mannen doen meer aan vrijwilligerswerk, minderheden doen duidelijk minder vrijwilligerswerk (hoofdstuk 8)*
- *Lageropgeleiden zijn minder vrijwilligerswerk gaan doen (hoofdstuk 8)*

[48] Mattheus in de buurt: over burgerparticipatie en ongelijkheid in steden. Engbersen, Snel en ’t Hart, 2015.

Al met al inderdaad mogelijk redenen tot bezorgdheid. Is die terecht? Daar lijkt het wel op: Engbersen et al. concluderen dat

> *"hoe hoger het aandeel lage inkomens en hoe groter de etnische diversiteit in de buurt, hoe geringer de deelname aan vrijwilligerswerk, buurtparticipatie en mantelzorg".*

Verder constateren ze dat verschillen in burgerparticipatie met name samenhangen met individuele kenmerken van bewoners en niet of nauwelijks te wijten zijn aan een zelfstandig buurteffect. Daarop bestaat echter één opvallende uitzondering:

> *"in buurten met een hoger aandeel lage inkomens participeren bewoners meer in vrijwilligerswerk, buurtparticipatie en mantelzorg dan we op grond van hun individuele kenmerken (veel jongeren, laag opgeleiden, allochtonen, enz.) zouden verwachten. Een mogelijke verklaring voor deze onverwachte uitkomst is dat er juist in deze arme wijken veel problemen zijn waardoor bewoners wel genoodzaakt zijn om te participeren (waar vergelijkbare individuen in andere wijken dat misschien niet doen)." p. 4*

Dit is een nuancering op de eerdere bevinding dat in armere wijken zeker minder wordt geparticipeerd dan in meer welgestelde wijken, maar toch iets meer dan verwacht mocht worden op grond van individuele kenmerken van mensen.

Conclusie 2
De effecten van een terugtrekkende overheid in het sociale domein kunnen voor verschillende gebieden, of liever gezegd: voor verschillende mensen die al dan niet geconcentreerd in verschillende gebieden wonen, verschillend uitpakken. Bezinning en eventueel sturing op gedifferentieerd sociaal beleid lijkt daarmee op zijn plaats. In de woorden van Engbersen et al.:

> *"Niettemin zouden lokale overheden zich goed moeten bezinnen over de sociale gevolgen van het afstoten van taken en diensten in het sociale domein voor de meest kwetsbare buurten. Sommige buurten kunnen dankzij een meer weerbare bevolking makkelijker bezuinigingen opvangen dan andere buurten. Deze realiteit kan leiden tot een meer gedifferentieerd sociaal beleid voor verschillende Rotterdamse buurten." p. 6*

8.2 Aangrijpingspunten voor verandering

Voor het behouden/vergroten van onderlinge contacten tussen hoger- en lager opgeleiden:

> *Wil men scheidslijnen tussen lager- en hogeropgeleiden verzachten zou men daarom gemengd wonen en gemeenschappelijke buurtactiviteiten moeten stimuleren. Ook al zijn de effecten van aanbod, van contexten, klein, ze zijn er en bieden een kans voor beleid (SCP en WRR, 2014).*

Voor het verkleinen van "ongelijke gevolgen" van een zich terugtrekkende overheid: differentiatie van beleid naar gebied:

> *…Sommige buurten kunnen dankzij een meer weerbare bevolking makkelijker bezuinigingen opvangen dan andere buurten. Deze realiteit kan leiden tot een meer gedifferentieerd sociaal beleid… (Engbersen et al, 2015).*

8.3 Referenties

Bovens e.a. (2014). Gescheiden Werelden? Den Haag: SCP/WRR

Bijl e.a. (2017. De Sociale Staat van Nederland. Den Haag: SCP

Engbersen, Snel en ’t Hart (2015). Mattheus in de buurt: over burgerparticipatie en ongelijkheid in steden. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Ponds, R. e.a. (2015). Verschillen, ongelijkheid en segregatie. Utrecht: Atlas voor Gemeenten

9 Ongelijkheid in de toekomst

Kernpunten

In de toekomst zullen vaardigheden waarschijnlijk aan belang winnen als scheidslijn. Met vaardigheden wordt niet opleiding bedoeld, maar niet-cognitieve vaardigheden als creativiteit, innovatievermogen, plannen en zelfdiscipline. Deze vaardigheden bepalen in belangrijke mate de (zelf)redzaamheid van iemand.
Deze vaardigheden winnen aan belang door sneller wijzigende omstandigheden (en dus meer eisen aan aanpassingsvermogen) op vooral de arbeidsmarkt: technologisering en flexibilisering.
Overheidsbeleid zou zich meer kunnen richten op de “kunbaarheid” van beleid in plaats van op de “kenbaarheid”: weten is nog geen doen.

9.1 Trends en ontwikkelingen

In verschillende rapporten (zowel door het SCP als de WRR) wordt gewaarschuwd voor een toekomstige scheidslijn tussen *cans* en de *cannots*. Op het gebied van ongelijkheid, scheidslijnen en kansen wordt nu vooral gesproken over de *haves* en de *havenots*, maar in de toekomst gaat dit mogelijk naar *cans* en *cannots* toe. De samenleving vraagt steeds meer van mensen. Hierbij verschuift het zwaartepunt van de (financiële) hulpbronnen van mensen naar hun vaardigheden. Die vaardigheden bepalen ook hoe iemand zijn hulpbronnen kan inzetten. De *cans* zijn de mensen die bepaalde vaardigheden hebben die in de toekomst belangrijk zullen zijn, zoals:

- Leervermogen en intelligentie
- Talent
- Vakmanschap
- Creativiteit
- Innovatievermogen
- Plannen
- Zelfcontrole / zelfdiscipline
- Goed kunnen samenwerken
- Doorzettingsvermogen

Dit worden ook wel de niet-cognitieve vaardigheden genoemd. Opleidingsniveau is hierbij niet meer (alleen) het onderscheidende vermogen. Die niet-cognitieve vaardigheden bepalen feitelijk of iemand zichzelf kan redden in de toekomst. Er zou dus ook gesteld kunnen worden dat er een scheidslijn komt tussen burgers die wel (zelf)redzaam zijn en die dit niet zijn. Zoals wordt geschreven: “wat voor de een meer ruimte voor zelfontplooiing betekent, kan voor een ander een gevecht zijn om bij te blijven.’’
Met redzaamheid wordt het totaal aan vermogens bedoeld waarover een individu beschikt om zijn doelen te bereiken en zich te kunnen redden in het leven. Zelfredzaamheid gaat hierbij uit van eigen regie en eigen verantwoordelijkheid. Iemand kan echter ook in staat zijn om mee te doen in de samenleving, omdat hij functioneert in een omgeving die hem ondersteunt. Dan is hij dus wel redzaam, maar niet zelfredzaam.
Wat betreft hulpbronnen worden nu vooral traditionele factoren onderscheiden als inkomen, vermogen en opleidingsniveau. In de toekomst zal het echter meer gaan om hoe iemand deze hulbronnen in kan zetten. Daarbij spelen iemands niet-cognitieve vaardigheden en sociale netwerken ofwel sociaal kapitaal een grote rol. Sociaal kapitaal is belangrijk om informatie van anderen te krijgen, maar ook om een sociaal vangnet te hebben om op terug te vallen. Zeker sinds de verzorgingsstaat verder is uitgehold, is en wordt dit steeds belangrijker.
Iemand in de toekomst heeft dus eigenlijk nodig (naast traditionelere bronnen):

1. Niet-cognitieve vaardigheden
2. Sociaal netwerk / sociaal kapitaal (zeker nodig bij een gebrek aan bepaalde niet-cognitieve vaardigheden).

Waarom deze ontwikkeling?
Hoe komt het dat deze ontwikkeling wordt verwacht? Deels komt het door de prestatiemaatschappij en de verwachtingen die daaruit voortkomen van wat iemand moet kunnen; daarnaast zijn er nog ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (die ook weer samenhangen met de prestatiemaatschappij). Allereerst is er een veranderende arbeidsmarkt. Zo zullen door technologische ontwikkelingen naar verwachting bepaalde beroepen overbodig worden, vooral in het middensegment. Deze ontwikkelingen vragen ook om nieuwe vaardigheden bij burgers. Sommige functies zullen moeilijker worden en / of om meer digitale vaardigheden van mensen vragen. Technologisering vraagt ook om een nieuwe kijk op kennis en vaardigheden. De houdbaarheid van kennis wordt steeds korter, omdat mensen zich door technologisering steeds weer nieuwe kennis en vaardigheden eigen moeten maken.
Een tweede ontwikkeling rondom arbeid is flexibilisering. Het is niet meer gewoon om jarenlang bij dezelfde werkgever te blijven werken. Steeds meer werknemers zitten op een tijdelijk contract, waardoor mensen vaker van baan moeten wisselen (soms gedwongen) en hierdoor ook een groter risico op werkloosheid hebben. Zelfredzaamheid is hierbij het kernwoord: in een onzekere en onvoorspelbare arbeidsmarkt moeten individuen zelf richting geven aan hun ontwikkeling en anticiperen op kansen en risico's. Daarnaast moeten mensen eigen regie kunnen nemen en beschikken over veel hulpbronnen (bijvoorbeeld geld of een netwerk).
Brian Keeley: "Depending on where you stand, it will either liberate millions of people to become entrepreneurs free from the 9-to-5 grind or imprison them in a world of low-wage self-servitude and insecurity."

Kwetsbare groepen
Binnen de kwetsbare groepen zullen vooral mensen vallen die niet over bovenstaand genoemde niet-cognitieve vaardigheden beschikken. Maar het zal bijvoorbeeld ook om de volgende groepen gaan:

- Laaggeschoolden
- Laaggeletterden
- Mensen met gezondheidsproblemen
- Mensen zonder netwerk
- Mensen met een migratieachtergrond
- Ouderen
- Mensen met schulden

Tegelijkertijd blijft de nieuwe groep kwetsbare mensen niet beperkt tot bovenstaande groep; ook mensen met een goede opleiding en een goede maatschappelijke positie kunnen in situaties belanden waar zij niet meer (zelf)redzaam zullen zijn. Dit gebeurt vooral bij grote *life events*, zoals een scheiding of ontslag, waarbij er een beroep wordt gedaan op andere mentale vermogens (de niet-cognitieve vaardigheden). Hierbij kan het voor ieder persoon zo zijn dat het niet lukt om in actie te komen, ofwel, om aan zelfcontrole te doen, wat essentieel is voor iemands doenvermogen. In de toekomst zou dus eigenlijk sprake zijn van twee soorten kansenongelijkheid, namelijk standaard (iemand heeft gewoonweg de niet-cognitieve vaardigheden) en tijdelijk (door een life event).
Scholing is waarschijnlijk geen oplossing voor deze mensen om (zelf)redzaam te worden. Ten eerste heeft de schoolbaarheid van mensen een grens. Daarnaast zijn het vaak andere factoren die ervoor zorgen dat mensen een zwakke positie hebben en niet beschikken over die niet-cognitieve factoren. Dan is er nog iets belangrijkers: ondanks dat er tot noch toe nog weinig gedegen onderzoek is gedaan, toont het onderzoek tot nu toe aan dat de trainbaarheid van niet-cognitieve vermogens laag is. Aanleg of de sociale omgeving bepalen namelijk voornamelijk of en hoe iemand beschikt over deze vaardigheden. Er moet over bestaand onderzoek wel worden opgemerkt dat het lastig is om te bepalen of interventies een causaal en duurzaam effect hebben.

9.2 Aangrijpingspunten voor verandering

Er zijn verscheidene interventies denkbaar om iets te kunnen doen aan deze toekomstige (kansen)ongelijkheid. Interventies zijn afhankelijk van welk perspectief de overheid op menselijk handelen heeft. Er zijn twee perspectieven, te weten het rationale en het realistische perspectief.

	Rationalistisch	Realistisch
Assumpties mentale vermogens	Iedereen beschikt over voldoende mentale vermogens voor redzaamheid	Sommigen scoren hoog, sommigen laag, grote middengroep
	Kleine groep kwetsbaren	Staart van (zeer) kwetsbaren
	Aandacht voor denkvermogen	Aandacht voor doenvermogen
Assumpties gedrag	Weten leidt tot doen	Weten is nog geen doen
	Zelfcontrole onbeperkt	Zelfcontrole begrensd
Inrichting beleid	Meer keuze is altijd beter	Verleiding en stress verminderen
	Sturen via informatie en financiële prikkels	Sturing via keuzearchitectuur (andere keuzes)
	Burger moet de wet kennen	Burger moet de wet ook kunnen
Uitvoering beleid	Afstandelijk, zakelijk	Persoonlijk, proportioneel
	Geen contact voorafgaand aan sancties	Contact voorafgaand aan sancties
	Alleen hulp bij evidente overmacht	Meer differentiëren tussen niet willen en niet kunnen

Het realistische perspectief past beter bij de trends beschreven in dit stuk. Vanuit rationeel perspectief zouden burgers op basis van informatie de goede keuzes moeten maken, maar dit is vaak niet het geval. Er zitten allerlei beperkingen aan het menselijke denk- en oordeelsvermogen (zie bijvoorbeeld Kahneman). Als gevolg hiervan kan ook niet verondersteld worden dat mensen altijd redzaam zijn. Dit komt in meerdere cijfers naar voren. Zo schrijft Panteia dat één op de drie huishoudens geen buffer heeft om tegenslagen op te vangen en hebben 650.000 huishoudens problematische schulden, terwijl nog eens 750.000 daar risico op lopen. Verder onderzoek schrijft dat de helft van de Nederlanders moeite heeft om zelf de regie te voeren over gezondheid, ziekte en zorg en zijn er naar schatting twee miljoen laaggeletterden.

Instituties en regels zouden zich idealiter moeten voegen naar hoe mensen zich feitelijk gedragen (realistisch perspectief) en niet op basis van hoe mensen zich zouden moeten gedragen (rationeel). Het kan inderdaad zo zijn dat mensen gewoon hun best niet doen en weigeren verantwoordelijkheid te nemen, maar vaak genoeg raken goedwillende mensen in de problemen. Zoals in een WRR-rapport naar voren komt: “auto’s hebben steeds meer technische snufjes om eventuele fouten van bestuurders op te vangen; waarom zouden overheidsinstanties niet een zeker correctievermogen hebben jegens menselijke fouten?

Er zijn drie soorten interventies die de overheid zou kunnen inzetten vanuit het realistische perspectief, namelijk bij de:

1. Voorbereiding van beleid
2. Inhoud van beleid
3. Uitvoering van beleid

Voorbereiding beleid (maken wet- en regelgeving)

De niet-cognitieve vaardigheden van personen bepalen hun doenvermogen en daarmee hun (zelf)redzaamheid in de toekomst. De overheid zou daarom rekening moeten houden met de verschillen in het doenvermogen van burgers. Hierop zouden wetten en regelgeving getoetst moeten worden: de burger moet namelijk niet alleen de wet kennen, maar ook kunnen. Wat nou als mensen niet meteen hun post open maken en begrijpen, als mensen niet meteen aan de bel trekken? Hier zou over nagedacht moeten worden bij het ontwerpen van beleid. Dit vereist ook dat er ruimte moet zijn voor maatwerk.
Daarnaast moet bij het maken van beleid aan de mentale belasting van mensen worden gedacht. Daarvoor zou de “non-cognitive load stress test” gebruikt kunnen worden, die vragen bevat als:

- Hoeveel tijd kost het gebruikers om een aanvraag voor een dienst of toelage in te dienen?
- Is de informatie die wordt gevraagd makkelijk te achterhalen?
- Kan de taak op de automatische piloot worden uitgevoerd, of vraagt het veel berekeningen en afwegingen?

- Wordt van iemand gevraagd om zijn eigen situatie te beoordelen, of om bepaald gedrag langere tijd vol te houden?

Als laatste kan wet- en regelgeving rondom de arbeidsmarkt herzien worden. De huidige collectieve voorzieningen zijn gebaseerd op het prototype werknemer van de jaren zestig die een voltijds baan voor het leven had. Dit zou dus aangepast moeten worden. Ook kan gekeken worden naar het vangnet van sociale zekerheid. De onzekerheden van de flexibele arbeidsmarkt worden vooral een probleem als er maar een beperkt vangnet is.

Inhoud beleid

Zoals eerder genoemd zijn mensen niet altijd rationeel. Ze gaan niet altijd voor de beste keuzes en kunnen zich daardoor niet altijd staande houden. De overheid zou zich kunnen focussen op het aanpassen van keuzes die mensen kunnen maken, bijvoorbeeld door nudging.

Uitvoering beleid

Extra ondersteuning voor mensen die op bepaalde momenten kwetsbaar zijn (bijvoorbeeld door een echtscheiding) is nodig om hen te helpen redzaam te blijven. Het gaat er dus om dat de mentale belasting bij life events wordt verminderd. Het gaat dan niet om de stress die ontstaat door het life event, maar om de stress die komt door de lastige regelgeving.
Zoals eerder genoemd, moet de burger de wet niet alleen kennen, maar ook kunnen. Er zou daarom bij overtredingen getoetst moeten worden of er sprake is van niet willen of niet kunnen (bijvoorbeeld als een burger een boete niet op tijd betaalt). Dit vraagt een zeker correctievermogen van regels en instituties. Ook moet er dan gedifferentieerd worden. Bij mensen die wel willen maar niet kunnen, is hulp bij het invullen van formulieren en dergelijke eerder op zijn plaats.
Overigens is in Frankrijk in januari een wet aangenomen die het recht garandeert om je te vergissen in interactie met overheden. Bij een eerste vergissing mag de overheid geen sanctie opleggen. Zie ook: https://www.nu.nl/buitenland/5101508/franse-burgers-mogen-zich-vergissen-in-interactie-met-overheid-nieuwe-wet.html

9.3 Referenties

Broek, A. van den, C. van Campen, J. de Haan, A. Roeters, M. Turkenburg en L. Vermeij (red.) (2016). De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport 2016. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

WRR (2017). Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op zelfredzaamheid. WRR: Den Haag.

gemeente Zaanstad

Stadhuisplein 100, 1506 MZ Zaandam
Postbus 2000, 1500 GA Zaandam

T 14 075
www.zaanstad.nl